

Københavns Industris Lokalisering.

Geografisk Tidsskrift, Bind 48 (1946)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/gto/gto_0048-PDF/gto_0048_69881.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=69881>

pdf genereret den : 22/5-2008

Københavns Industris Lokalisering.

Af Grethe Forchhammer.

Aarsagerne til Københavns Stilling som vort Lands Industricentrum og Nordens største Industri- og Handelsby er ofte omtalt og velkendt.

Beliggenheden ved Indgangen til Østersøen rummer Muligheder, der maalt selv med international Maalestok er betydelige. Transporten af Raavarer ad Søvejen er billig og bekvem, Havnens Kapacitet en Storbys. Der er rigeligt Opbud af velkvalificeret Arbejdskraft, mandlig, saavel som kvindelig, og Byen selv er med ca. en Fjerdedel af Danmarks Befolkning, et værdifuldt Marked for Industriens Frembringelser. At Administrationen har sit Sæde her og Landets Pengevæsen sit Tyngdepunkt, vejer ligeledes for mange Virksomheder tungt i Valget af Beliggenhed.

Udstyret med denne Viden om de generelle Forudsætninger har det imidlertid sin store Interesse nærmere at analysere den københavnske Industri. Hvor ligger Industrien? Hvilke Lokaliseringsfaktorer træder tydeligt for Dagen? Er der en Differentiering i Fordelingen paa forskellige Bydele og da hvilken? Disse og en Række andre Spørgsmaal trænger sig paa.

Emnet har da ogsaa paa forskellig Maade været behandlet. Det grundlæggende Materiale er Erhvervstællingerne fra 1925 og 1935. I de af Statistisk Departement paa denne Basis udarbejdede Tabelværker ses umiddelbart Relationen mellem Hovedstaden (København, Frederiksberg og Gentofte Kommuner) med dens Forstadskommuner og det øvrige Land.

Københavns statistiske Kontor har yderligere uddybet denne Behandling i Statistisk Maanedsskrift 1938, Nr. 9—11: Haandværks-, Industri- og Handelsvirksomheder i Hovedstaden og dens Forstadskommuner d. 28. Maj 1935.

Ud fra byplanmæssige Synspunkter er Industriens Beliggenhed endvidere behandlet i en Række Publikationer. (Se Litteraturfortegnelsen).

Tabel 1. Storkøbenhavn.

Kommune	Folketal (population domiciliée)		Areal	
	3/11 1935	3/11 1940	1935	1940
			ha	ha
København	658.634	700.465	7.340	7.381
Frederiksberg	112.838	113.208	870	870
Gentofte	64.141	76.457	2.520	2.538
Taarnby	11.783	13.661	4.538	4.538
Hvidovre	8.623	12.014	946	946
Rødovre	9.247	12.443	1.145	1.145
Glostrup	7.078	8.623	2.135	2.135
Brøndbyerne	2.561	2.593	2.035	2.035
Herlev	2.604	2.981	1.184	1.184
Gladsaxe	17.605	24.107	2.575	2.575
Lyngby-Taarbæk	20.452	28.782	3.867	3.867
Søllerød	11.651	12.659	4.063	4.063
Hørsholm	4.453	6.927	1.295	1.846
Birkerød	7.731	6.579	2.977	3.629
Tilsammen	939.401	1.021.499	38.490	38.752

Da Erhvervstællingens meget omfattende Materiale rummer Mulighed for yderligere Uddybning af disse Problemer, skal jeg imidlertid paa Grundlag af en Gennemgang af de ved sidste Erhvervstælling i 1935 indkomne Skemaer fra Industrivirksomhederne, suppleret med Henvendelse til en Række Industrier, i det følgende tage Spørgsmaalet om den Københavnske Industris Lokalisering op.

Erhvervstællingens Afsnit vedrørende Haandværk og Industri omfatter for Storkøbenhavn (d.v.s. København, Frederiksberg og Gentofte Kommuner, samt 11 Forstadskommuner, se Tabel 1), ca. 22.300 Virksomheder med et samlet Personel paa 185.986, hvoraf 137.748 eller 74,1 % er egentlige Industriarbejdere. Disse udgjorde 1935 42,5 % af Danmarks Industriarbejdere.

Erhvervstællingen arbejder med følgende Størrelsesgrupper:

Virksomheder med over 100 Arbejdere

„	„	21—100	„
„	„	6—20	„
„	„	1—5	„
„	„	0	„

Den her foreliggende Undersøgelse omfatter samtlige Storkøbenhavns Virksomheder med over 20 Arbejdere, i alt ca. 1100 Virksomheder, med 95.031 Arbejdere, d.v.s. 69,0 % af de egentlige Indu-

striarbejdere i Storkøbenhavn. Naar den nedre Grænse er sat ved 20 Arbejdere, skyldes det, at Gruppen 6—20 Arbejdere for en stor Del har Karakter af Haandværk. En Medtagen af denne Gruppe vilde saaledes tilsløre Billedet for den egentlige Industri, jfr. Kortene over Storindustriens og Smaaindustriens Fordeling inden for Hovedstaden, Bilag 13 og 15.

Erhvervstællingens Materiale er inddelt efter Politikredse. Saa-vel fra et geografisk, som fra et statistisk Synspunkt havde Københavns statistiske Kontors sædvanlige Inddeling overensstemmende med de hygiejniske Distrikter været at foretrække, hvorved en umiddelbar Jævnføring med Hovedstadens statistiske Data havde været mulig. De Gader, hvorefter Politikredsene afgrænses, svarer ganske vist stort set til Grænserne for de hygiejniske Distrikter, men mens disse afgrænses ved de Skillelinier Gaderne giver, regnes begge Sider af en Gade til samme Politikreds. Et Kort med nøjagtig Afgrænsning af Politikredsene kan derfor kun tegnes paa Grundlag af et Matrikulkort, et Arbejde, der ikke lønner sig og da heller ikke er gjort. Med Udgangspunkt i Erhvervstællingens Materiale og Statistik har det imidlertid i den foreliggende Undersøgelse været hensigtsmæssigt at følge Erhvervstællingens Inddeling efter Politikredse. Paa Grundkortet over København og Frederiksberg er Grænserne for disse med den ovennævnte Tilnærmelse angivet ved punkterede Linier (jfr. Bilag 2).

Industriens Lokalisering afhænger som bekendt generelt af en Række Faktorer, hvoraf de vigtigste er Raastoffer (eller Halvfabrikata) og Kraft, hvortil kan henregnes Transport, endvidere Arbejdskraft, samt Markedet, ligeledes med Tillæg af Transport.

Hertil kommer i en stærkt differentieret Storbyorganisme specielle bymæssige Lokaliseringsfaktorer, saasom byplanmæssige Love og Vedtægter, samt den som Følge af Agglomerationen stærkt ud-differentierede Grundværdi.

Paa et vist Stadium af den industrielle Udvikling vil endvidere, som stærkt fremhævet af Industrien, Tilstedeværelsen af egnede Bygninger indgaa som et i Praksis meget vigtigt Beliggenhedsmoment. Industrien virker saaledes i sig selv lokaliserende.

Endelig er jo Byens historiske Udvikling en i høj Grad medbestemmende Faktor, og jeg skal derfor give et, omend meget summarisk, Overblik over den Københavnske Byorganismes Udvikling i Industrialismens Tid med særligt Henblik paa Forhold, der berører Industrien.

København laa ved Midten af det 19' Aarhundrede omgivet af

Tabel 2. *Industri og Haandværk 1935.*
Arbejdernes Fordeling paa Storkøbenhavn og det øvrige Land inden for Industrigrupper.

	Storkøbenhavn		Det øvrige Land	
	absolutte Tal	% af hele Landet	absolutte Tal	% af hele Landet
I. Nærings- og Nydelsesmiddelindustri	17.344	34,9	32.399	65,1
II. Textilindustri.....	6.550	40,8	9.502	59,2
III. Beklædningsindustri	23.171	66,6	11.620	33,4
IV. Jordarbejde og Bygningsindustri	19.869	35,0	36.872	65,0
V. Trævareindustri	5.385	27,4	14.281	72,6
VI. Læder- og Lædervareindustri.	6.156	69,1	3.023	30,1
VII. Sten-, Ler- og Glasindustri ...	3.081	16,8	15.272	83,2
VIII. Metalindustri	34.284	48,9	35.881	51,1
IX. Kemisk Industri o. l.	7.961	46,2	9.277	53,8
X. Papirindustri	2.279	49,5	2.326	50,5
XI. Grafisk Industri	6.574	61,7	4.077	38,3
XII. Soigneringsindustri	5.094	49,5	5.192	50,5
Ialt	137.748	—	179.722	—

Fæstningsvolde, der strakte sig fra Kastellet til Jarmers Plads, hvorfra Voldanlægget bøjede af i en omtrent ret Vinkel og fortsatte mod Sydøst til Kalvebod Strand. Christianshavn laa omgivet af et lignende Voldsystem.

Terrænet mellem Fæstningsværkerne og en Linie Jagtvej—Falkonergaardsvej, omtrent fra Søndermarkens sydøstlige Hjørne bøjende mod Sydøst til Stranden, laa fra 1810 hen som Demarkationsterræn. Paa Amagersiden laa Grænsen for dette i ca. 1 km's Afstand fra Christianshavns Vold.

Paa Demarkationsterrænet herskede meget vidtgaende Byggeskrænkelser. Det var udelukket at faa Laan fra offentlige Midler til Bygninger, der, som det var Tilfældet her, i Krigstid kunde nedrives eller afbrændes uden Erstatning. Som Følge heraf var Arealerne med Undtagelse af Omraader nær Byportene og paa den vestlige Side af Søerne praktisk tal^o ubebyggede. (Se Kortet, Bilag 1).

Ca. 1780 omtaler Nicolaj Jonge i en Københavns Beskrivelse (Litt. 15) i et „Anhang om Kiøbenhavns Forstæder som ligge uden for Stadens fire Porte“ følgende i disse beliggende Industri- og Haandværksvirksomheder:

Paa Vesterbro:

- En lang Række Tømmerpladser ved Stranden
- 5 Reberbaner
- 1 Kattuntrykkeri ved Stranden
- 1 Sejldugsfabrik med Stampe- og Valkemølle ved Sct. Jørgens Sø
- 1 Grynmølle

Paa Nørrebro:

- Blegdammene
- Det Kongelige Danske Dug-Manufactur paa Blaagaards Jorder
- Blegdams Barkemølle
- 1 Kattunfabrik ved Ladegaarden

Paa Østerbro:

- 4 Kattuntrykkerier, hvoraf 3 ved Blegdammene
- 2 Voxblegerier og Voxlysestøberier ved Blegdammene
- 1 Sejldugsfabrik ved Blegdammene
- 1 Manskesters Fabrik ved Blegdammene
- 1 Skibsbyggeri en Fierding-Mil N. f. Østerport
- 2 Kalkbrænderier ved den gamle Strand N. f. Kastelet

Paa Amager:

- 2 Oliemøller uden for Porten
- 1 Stentøjsfabrik ved Stranden i Kastrup
- 1 Kalkbrænderi ved Stranden i Kastrup
- 1 Limfabrik uden for Porten
- 1 Grubben- eller Perlegrynmølle.

(Vore to ældste Industricentre er som fremhævet af C. Nyrop, (Litt. 17), Mølleaadalen med Udnyttelse af Vandkraft og Amager med Udnyttelse af Vindkraft).

Vandet, særlig Søerne, ses at have været en virksom Lokaliseringsfaktor. De nævnte Blegdamme var i 1672, hvor alle Huse mellem Søerne og Volden blev nedrevet, forlagt fra den østlige til den vestlige Side af Sortedamssøen. Trods Ødelæggelse af samtlige Bygninger paa Demarkationsterrænet under Krigsbegivenhederne i 1807 genopstod da ogsaa her et Industrikvarter, senere iblandet Beboelse. De hævdvundne Byggerettigheder og Traditioner ses saaledes at have gjort sig gældende her.

1852 ophævedes Demarkationstvangen for Terrænet mellem Søerne og Jagtvejslinjen; for Amager bortfalder Demarkationstvangen først 1909; dels traf Militæret ændrede Dispositioner, dels gav man efter for Befolkningspresset i den efterhaanden aldeles overbefolkede By inden for Voldene, dels meldte den begyndende Indu-

stri, ikke mindst de med Gène for Omverdenen forbundne Virksomheder, sig med Krav om Plads.

Der havde, hovedsagelig i Løbet af det 19' Aarhundrede, udviklet sig en Række Bestemmelser vedrørende generende Næringsvirksomheder. Lov af 10. Marts 1852 bestemmer, at en Række Virksomheder for Fremtiden ikke maa drives inden for Staden Københavns Volde, samt et nærmere angivet godt $\frac{1}{2}$ km bredt Bælte udenfor disse. Det drejer sig om følgende Virksomheder: „Alt Slagteri, Udsmeltning af raa Talg, Garveri, Skindtilberedning, hvortil Tran bruges, Pergament-, Tarmstreng- og Limfabrikation, Benkøgeri, Benbrænderi, Trankøgeri, Stivelsesfabrikation, kemiske Fabrikker for Tilvirkningen af mineralske Syrer, Salte og andre Præparater, Male-, Farve- og Gødningstoffer og desl.“.

Andre Virksomheder maa kun drives paa de af Sundhedspolitiet tilladte Steder: „Oplag af raasaltede Huder, Sæbesyderi, Fabrikation af Friktionssvovlstikker, Cichoriefabrikker og Tilberedning af Belysningsgas“.

Ligeledes var de fra Kommunens udenbys Jorder omkring Aar 1800 frasolgte store Arealer behæftede med de saakaldt røde Servitutter, hvori fastslaas: „Til ethvert Byggeforetagende skal Magistratens Samtykke indhentes, og der maa ikke paa Grunden gøres noget Anlæg eller nogen Indretning, som enten for det almindelige eller for de tilstødende Beboere ikke kan tillades.“

En Undersøgelse af Bebyggelsen paa de med røde Servitutter belagte Arealer viser dog, at disse Bestemmelser har været haandhævet med Lempe. Forskellige af de fra den indre By banlyste Virksomheder har fundet Tilflugt her.

Samtidig med Demarkationstvængens Ophævelse 1852 begyndte et hidsigt Spekulationsbyggeri, særlig paa Vesterbro og Nørrebro, der resulterede i en udstrakt Boligbebyggelse af meget lav Standard, i Dag Københavns tættest befolkede Arbejderkvarterer.

I Fortsættelse deraf har der baade paa Vesterbro, det nordlige og østlige Frederiksberg, det indre og ydre Nørrebro, samt i Bryggervangskvarteret udviklet sig store Kvarterer med Blanding af Industri- og Boligbebyggelse, en Udvikling, der ligeledes karakteriserer den inderste Del af Sundbyerne.

I 1872 blev selve Voldterrænet mellem den gamle By og Søerne givet fri; her udlagdes en Række Parker, samt skabtes en Række efter Tidens Krav velregulerede Boligkvarterer.

Ved de store Indlemmelser 1901—02 af Brønshøj, (1980 ha), Valby, (770 ha) og Sundby, (1375 ha), i Københavns Kommune,

Tabel 3. *Storkøbenhavn.*
 Industri og Haandværks relative Fordeling paa Industrigrupper
 i Henhold til Arbejderantal.

	1935
	pCt.
I. Nærings- og Nydelsesmiddelindustri	12,6
II. Textilindustri	4,8
III. Beklædningsindustri	16,8
IV. Jordarbejde og Bygningsindustri	14,4
V. Trævareindustri	3,9
VI. Læder- og Lædervareindustri	4,5
VII. Sten-, Ler- og Glasindustri	2,2
VIII. Metalindustri	24,9
IX. Kemisk Industri o. l.	5,8
X. Papirindustri	1,6
XI. Grafisk Industri	4,8
XII. Soigneringsindustri	3,7
Ialt	100,0

fik denne stort set sine nuværende Grænser med et Areal paa ca. 73 km².

Meget store Arealer af de indlemmede Distrikter fik imidlertid allerede ved Udstykningen paalagt Servitutter (væsentlig aaben og lav Bebyggelse), som praktisk talt betød Udelukkelse af egentlig Industri. I det store Brønshøj Distrikt findes kun Industriomraader i de ældre Kvarterer paa Grænsen til Nørrebro i Kvarteret omkring Ørnevej og omkring Rentemestervej.

Med Henblik paa Industriens Placering i indeværende Aarhundrede har endvidere følgende Lovbestemmelser været af Betydning: *Lov af 16. Maj, 1934*, hvorved eksisterende Ekspropriationsbestemmelser udvidedes; *Byggeloven af 31. Marts 1939, § 12*, der giver Beføjelse til at fastlægge Omraader for henholdsvis Boligbebyggelse, Forretningsbebyggelse eller Industribebyggelse; endelig *Byplanloven af 29. April, 1938*, der hjemler Ret til Fastlæggelse af særlige Bygeomraader.

I Tilknytning til førstnævnte Lov blev i 1934 følgende 4 allerede eksisterende Industriomraader i de indlemmede Distrikter fastlagt:

Omkring Gl. Køge Landevej	ca. 140 ha
Omkring Rentemestervej	40 ha
Ved Strandlodsvej	60 ha
I Sydhavnen	90 ha

Øvrige Industrikvarterer:

Frihavnen	50 ha
Haraldsgadekvarteret	30 ha
Islands Brygge	60 ha
Amagerbro Kvarter	20 ha

I alt ca. 490 ha

Københavns større sammenhængende Industriarealer beløber sig saaledes i alt til ca. 490 ha, hvoraf i 1940 kun ca. 20 % endnu var ledige.

Paa Baggrund af den her kort skitserede Udvikling maa Industriens nuværende Placering ses. De nævnte Industriarealer træder tydeligt frem paa de vedføjede Kort over Industrien; ligeledes de store Kvarterer med Blanding af Industri og Boligbebyggelse.

Kortene over Industrigrupperne, Bilag 2—12, viser Virksomhedernes Fordeling indenfor Byomraadet, samt deres relative Størrelse udtrykt ved Antal beskæftigede Arbejdere. Det benyttede Grundkort omfatter København med Frederiksberg, samt den sydlige Del af Gentofte Kommune (Industriomraadet ved Tuborg Havn). Den samlede Industris Fordeling paa Byomraader fremgaar af Oversigtskortene, Bilag 13 og 15, samt af Tabel 4. Industriens Fordeling paa det samlede Storkøbenhavn ses af Oversigtskortet herover, Bilag 14. (Arbejdertallene er paa Bilag 2—12 udtrykt ved Cirklerne, paa Bilag 13—15 ved Stavenes Arealer).

I. *Nærings- og Nydelsesmiddelindustrien* i Storkøbenhavn beskæftigede i 1935 34,9 % af Landets Industriarbejdere inden for denne Gruppe, nemlig 17.344 = 12,5 % af Storkøbenhavns Arbejdere. (Tabel 2 og 3). Den foreliggende Undersøgelse omfatter 12.051, altsaa 69,5 % af Nærings- og Nydelsesindustriens Arbejdere i Storkøbenhavn. (Jfr. Tabel 4).

En særlig Koncentration gør sig her gældende for følgende Industrier:

	De respektive Industriers Arbejdere i Storkøbenhavn i % af hele Landets
Raffinaderier	100 %
Chokolade- og Sukkervarefabrikker	70,6 %
Kiks- og Biscuitfabrikker	79,6 %
Kaffesurrogatfabrikker, Cikoretørrerier ...	82,7 %
Fedevare-, Pølse- og Farsfabrikker	83,6 %
Mineralvandsfabrikker	72,5 %
Ølbryggerier	70,4 %

Oversigtskortet, Bilag 2, giver et Billede af Virksomhedernes Placering. De to store Virksomheder i den indre By er Tobaksindu-

strier, begge gamle Virksomheder, oprindelig lokaliserede her paa Grund af brugelige Bygninger med en central Beliggenhed. — P. Wulffs Virksomhed paa Toldbodvej er under Krigen flyttet til en af Virksomhedens Filialer, beliggende paa Nordre Fasanvej, hvor en derværende Tobaksfabrik med Mulighed for senere Udvidelse købtes 1916. Beliggenheden af en Filial i Polensgade skyldes ligeledes Tilstedeværelsen af en egnet Fabriksbygning. De to store Virksomheder i Prinsessegade paa Christianshavn er gamle Tobaksindustrier, placeret her af Hensyn til en central Beliggenhed. Ønsket om relativ Nærhed til Markedet af Distributionshensyn har i det hele været ret tungtvejende for Tobaksindustrien, og 8 Virksomheder inden for denne er derfor i indeværende Aarhundrede placeret paa Amager, deraf 3 i Islands Brygge Kvarteret, hvor ledige Grunde har været at faa.

Den store Virksomhed i Havnen nær Langebro er Sukkerraffineriet Phønix, oprindelig beliggende ved Knippelsbro, anlagt som Raffinaderi for Kolonisukker fra Vestindien og andre Tropcomraader.

Ligeledes raastoforienteret ligger i Sydhavnen Otto Mønstedes Margarinefabrik med den store Olieimport.

Et tydeligt Lokaliseringsfænomen ses i Agglomerationen af Virksomheder i Kødbyen, beliggende ved Godsbaneterrænet med Jernbanespor. En historisk Tradition gør sig, jævnsides med Transportorienteringen gældende her. Længe inden den før nævnte Lov mod generende Virksomheder var alt Slagteri henlagt uden for Byen, hovedsagelig uden for Vesterport. Trommesalen var Byens Kvægtorv gennem mere end 200 Aar, afløst af det umiddelbart Syd herfor placerede Kvægtorv, endelig afløst af den ved dette beliggende, af Københavns Kommune i 1910 oprettede Kødby.

De af Carlsberg Bryggeriernes Grundlægger, fra Tyskland indførte ny Metoder til Brygning af bajersk Øl stillede Krav, der ikke kunde honoreres i den gamle By. Brygger I. C. Jacobsen angiver selv som Aarsager til at flytte udenfor Byen: Pladskrav; Nødvendigheden af dybe Kældre med lav Temperatur til Gæringsprocesserne; den rene Luft uden for Byen. Efter Køb af store, højtbeliggende Grunde paa Valby Bakke, nær Jernbanen København—Roskilde, der da var under Opførelse, grundlagdes Carlsberg Bryggeriet paa sin nuværende Plads 1847.

De øvrige Bryggerier er da efterhaanden ogsaa alle rykket ud mod Periferien. Tuborg, grundlagt 1876, oprindelig som en af de fire „Tuborg Fabrikker“, omfattende bl. a. det nuværende Hellerup Gasværk, er lokaliseret i Relation til den allerede dengang eksiste-

rende Tuborg Havn, fra Grundlæggelsen med Eksport af bajersk Øl for Øje.

De til tre af de større Bryggerier knyttede Virksomheder er Mineralvandsfabrikker.

Nær Københavns Sukkerraffinaderi, beliggende i det for største Delen i indeværende Aarhundrede udviklede Industriomraade i Valby, ses lokaliserede to Dropsfabrikker.

En Agglomeration af beslægtede Virksomheder ses ligeledes ved Lyngbyvejen med Galle og Jessens, Henrik Jessens, Anton Bergs og Reichardts Chokoladefabrikker. Ældst af disse er Galle og Jessens Chokoladefabrik, grundlagt 1872, 1881 flyttet til Vibenshus, tiltrukket af de derværende store, velbeliggende, byggemodne Grunde. 1888 oprettedes ved Siden heraf Heinrich Jessens Fabrik til Fremstilling af Glykose, et vigtigt Produkt for Chokoladeindustrien. 1884 kom Anton Bergs Fabrik til. En medvirkende Lokaliseringfaktor var for de yngre Virksomheder den tilstedeværende Arbejdskraft, ikke mindst de fra Tyskland indkaldte Mestre. Med Hensyn til Transportorienteringen er ikke Raastoftilførslen, men Udkørslen af de færdige Varer afgørende. Galle og Jessen har alene ca. 2000 Detailhandlere til at forhandle deres Varer i København.

Nær Frederiksberg Station er med direkte Jernbanespor lokaliseret to af Hovedstadens tre Mælkeforsyninger, med det nær beliggende Krystalisværk. Hovedstadens 3' store Mælkeforsyning ligger umiddelbart ved Slangerupbanen.

Nærings- og Nydelsesmiddelindustriens Fordeling paa de forskellige Bydele vil i Tilknytning til Oversigtskortene herover blive behandlet under eet for det samlede København.

II. *Tekstilindustrien* i Storkøbenhavn beskæftigede i 1935 40,8 % af Landets Industriarbejdere inden for Branchen, nemlig 6550 = 4,8 % af Hovedstadens Arbejdere. Den foreliggende Undersøgelse omfatter 4914, d. v. s. 87,2 % af disse. (Jfr. Tabel 4). Ingen af de under denne Gruppe hørende Industrier er repræsenterede med over 50 % i København. Ca. Halvdelen af de undersøgte Virksomheder er Trikotage- og Strømpefabrikker, og paa Kortet over Tekstilindustrien (Bilag 3), ses da ogsaa en mindre Koncentration paa Nørrebro i Tilknytning til den derværende kvindelige Arbejdskraft.

Vor største Tekstilvirksomhed, De danske Bomuldsspinderier, er grundlagt i Valby 1908; Valget af denne Beliggenhed skyldtes derværende billige Grunde. Valby Strømpefabriks Placering skyldes Overtagelsen af et falleret Strikkeri.

Væverierne ligger fortrinsvis paa Østerbro og i Bryggervangskvar-

Tabel 4. Storkøbenhavns Industri og Haandværk 1935.

Procentuel Fordeling af Industriarbejdere paa Bydele og samlede Forstadskommuner inden for Industrigrupper.

	Indre By svdl. del	Indre By nordl. Del	Vester- bro	Nørre- bro	Øster- bro	Ama- ger	Bron- høj	Valby	Frede- riks- berg	Gen- tofte	Tilsammen Forstads- kom- munerne	Storkøbenhavn ialt	
	pCt	pCt	pCt	pCt	pCt	pCt	pCt	pCt	pCt	pCt	pCt	pCt	absolute Tal
I. Nærings- og Nydelsesmid- delindustri:													
Virksomh. > 20 Arbejdere	4,6	2,7	12,2	3,5	8,4	16,1	1,3	3,3	10,3	6,8	0,3	69,5	12.051
» 0-20 »	3,7	2,8	3,6	4,7	1,0	3,5	2,7	0,9	3,4	1,1	3,1	30,5	5.293
Ialt.....	8,3	5,5	15,8	8,2	9,4	19,6	4,0	4,2	13,7	7,9	3,4	100,0	17.344
II. Textilindustri:													
Virksomh. > 20 Arbejdere	7,5	0,3	0,7	7,0	11,4	11,8	3,6	11,4	9,3	0,8	23,4	87,2	4.914
» 0-20 »	1,2	0,7	0,2	1,9	1,6	1,7	0,5	0,4	1,7	1,3	1,6	12,8	1.636
Ialt.....	8,7	1,0	0,9	8,9	13,0	13,5	4,1	11,8	11,0	2,1	25,0	100,0	6.550
III. Beklædningsindustri:													
Virksomh. > 20 Arbejdere	44,9	4,4	6,3	5,3	2,4	2,3	0,2	0,0	2,2	0,0	1,7	69,7	16.143
» 0-20 »	9,9	3,5	4,0	3,2	2,0	1,9	0,9	0,7	3,0	0,5	0,7	30,3	7.028
Ialt.....	54,8	7,9	10,3	8,5	4,4	4,2	1,1	0,7	5,2	0,5	2,4	100,0	23.171
IV. Jordarbejde og Bygnings- industri:													
Virksomh. > 20 Arbejdere	14,5	1,6	1,5	8,3	2,5	2,0	4,7	2,3	15,2	5,5	2,8	60,9	12.048
» 0-20 »	2,7	1,7	1,6	2,9	2,9	2,5	5,1	1,2	4,8	5,0	8,7	39,1	7.821
Ialt.....	17,2	3,3	3,1	11,2	5,4	4,5	9,8	3,5	20,0	10,5	11,5	100,0	19.869
V. Tørvareindustri:													
Virksomh. > 20 Arbejdere	0,8	1,8	4,4	2,0	4,4	0,7	4,4	1,4	5,8	1,1	1,7	28,5	1.527
» 0-20 »	10,9	7,5	6,3	12,6	4,6	7,1	4,0	1,4	9,8	2,2	5,1	71,5	3.858
Ialt.....	11,7	9,3	10,7	14,6	9,0	7,8	8,4	2,8	15,6	3,3	6,8	100,0	5.385

industri:																							
Virksomh. > 20 Arbejdere	7,3	3,7	5,4	23,9	6,1	5,0	2,4	12,0	4,1	0,0	0,0	0,0	69,9	4,293									
» 0—20 »	4,3	1,8	2,9	5,8	3,5	1,4	2,4	0,6	4,8	1,0	1,0	30,1	1.863										
Ialt.....	11,6	5,5	8,3	29,7	9,6	6,4	4,8	12,6	8,9	1,0	1,0	100,0	6.156										
VII. Sten-, Ler- og Glasindustri:																							
Virksomh. > 20 Arbejdere	2,1	1,6	6,6	3,2	1,6	0,7	1,9	11,6	30,8	6,3	10,2	76,6	2.358										
» 0—20 »	0,2	2,4	2,7	0,0	2,0	1,5	3,5	2,0	3,3	0,8	5,0	23,4	723										
Ialt.....	2,3	4,0	9,3	3,2	3,6	2,2	5,4	13,6	34,1	7,1	15,2	100,0	3.081										
VIII. Metalindustri:																							
Virksomh. > 20 Arbejdere	2,3	2,5	4,9	11,8	4,6	21,4	3,2	12,2	9,4	1,0	1,6	74,9	28.338										
» 0—20 »	4,9	2,2	2,2	2,7	2,1	1,0	1,3	1,3	4,4	1,3	1,7	25,1	5.946										
Ialt.....	7,2	4,7	7,1	14,5	6,7	22,4	4,5	13,5	13,8	2,3	3,3	100,0	34.284										
IX. Kemisk Industri o. l.:																							
Virksomh. > 20 Arbejdere	1,5	1,7	3,3	14,1	9,8	16,8	12,1	7,8	3,3	2,2	5,7	78,3	6.228										
» 0—20 »	3,3	0,7	1,1	2,1	2,5	1,9	1,0	2,2	3,4	1,2	2,3	21,7	1.723										
Ialt.....	4,8	2,4	4,4	16,2	12,3	18,7	13,1	10,0	6,7	3,4	8,0	100,0	7.951										
X. Papirindustri:																							
Virksomh. > 20 Arbejdere	7,9	4,1	2,9	21,2	6,6	11,3	5,3	2,7	9,2	0,0	1,4	72,6	1.657										
» 0—20 »	11,5	2,9	2,9	2,5	1,5	3,3	1,3	0,0	1,5	0,0	0,0	27,4	622										
Ialt.....	19,4	7,0	5,8	23,7	8,1	14,6	6,6	2,7	10,7	0,0	1,4	100,0	2.279										
XI. Grafisk Industri:																							
Virksomh. > 20 Arbejdere	40,2	5,3	0,5	4,2	0,0	4,3	0,3	1,7	2,1	0,0	0,0	58,6	3.857										
» 0—20 »	24,6	3,7	2,6	3,1	0,9	2,6	0,4	0,3	2,8	0,5	0,5	41,4	2.717										
Ialt.....	64,8	9,0	3,1	7,3	0,9	6,3	0,7	2,0	4,9	0,5	0,5	100,0	6.574										
XII. Sojneringsindustri:																							
Virksomh. > 20 Arbejdere	7,6	3,6	2,4	1,0	0,6	2,9	8,1	0,0	3,5	1,3	0,8	31,8	1.617										
» 0—20 »	11,3	1,7	8,3	8,8	8,4	6,0	2,0	2,6	9,3	3,9	5,9	68,2	3.477										
Ialt.....	18,9	5,3	10,7	9,8	9,0	8,9	10,1	2,6	12,8	5,2	6,7	100,0	5.094										

teret. 3 Virksomheder fra henholdsvis 1846, 1855 og 1888 er placeret her med Lokaliseringsaarsag i billige, frit beliggende Grunde med god Forbindelse ad den gamle Strandvej. Tekstilvirksomhedernes Tyngdepunkt fra gammel Tid ved Sortedamssøen har aabenbart medvirket til at placere Væverierne i denne Bydel.

Henriques og Løvengreens Trikotagefabrik paa Mariendalsvej er lokaliseret her paa Grund af Adgangen til Overfladevand i Ladegaardsaen.

De store Virksomheder i City er 2 Trikotagefabrikker fra før Aarhundredskiftet, placeret her af Hensyn til Kundekredsen, ikke mindst fra Provinsen, samt en Gardinfabrik.

Under Tekstilgruppen er i Erhvervstællingen medtaget Jacob Holm og Sønners Virksomhed i Reberbanegade, med stort Fremsyn grundlagt 1812 paa sin nuværende Plads. Lokaliseringen i Nærheden af Havnen er tydelig betinget af Importen af Raastoffer, Hamp, Hør etc., men ogsaa Afsætningsmarkedet for Virksomhedens Produktion af Skibstovværk o. l. lokaliserer den her. (I nyere Tid er tillige skabt en stor Produktion af Høstbindegarn).

I Hovedstadens Forstadskommuner findes, som tidligere nævnt, i Lyngby et gammelt Industricentrum, oprindeligt lokaliseret ved Mølleaen paa Grund af Vandkraften. (Se Oversigtskortet Bilag 14). Den ældste Tekstilvirksomhed her er J. W. Modeweg og Søns Klædefabrik, grundlagt 1810 i København, 1831 flyttet til Brede, nu en af vore største Tekstilvirksomheder. Saa sent som i 1930erne er anlagt A/S Schous Trikotagefabrik og Ravnholm Strømpfabrik, lokaliseret her paa Grund af eksisterende Fabriksbygninger (grundlagt af Papirfabrikkerne ved Aarhundredskiftet), samt billige Arealer med Udvidelsesmuligheder.

III. *Beklædningsindustrien* i Storkøbenhavn omfattede i 1935 66,6 % af Industrigruppens egentlige Arbejdere her i Landet, nemlig 23.171 = 16,8 % af Storkøbenhavns samlede Arbejdere. Den foreliggende Undersøgelse omfatter 16.143 = 69,7 % af disse. (Se Tabel 4).

En særlig Koncentration gør sig i Hovedstaden gældende for følgende Industrier:

	De respektive Industris Arbejdere i Storkøbenhavn i % af hele Landets
Herreskrædderforretninger og Konfektionsfabrikker	57,7 %
Dame- og Børnekonfektion, Dameskrædderinder	69,2 %
Tilvirkning af Underbeklædning (ikke Trikotage)	76,7 %

Systuer i Forbindelse med Manufaktur- og Beklædningsforretninger	68,8 %
Tilvirkning af Modevarer	58,4 %
Hatte- og Buntmagerforretninger	88,2 %

Beklædningsindustrien (Fig. 1 og Bilag 4) viser sammen med den grafiske Industri det mest markante Billede af en enkelt Lokaliseringsfaktors alt overvejende Indflydelse: det City-orienterede Marked, med dets for dette Felt karakteristiske, hastigt skiftende Moder. Af de i det foreliggende undersøgte ca. 200 Virksomheder ligger 126 i den indre By Syd for Gothersgade, for en stor Del ved „Strøget“, beskæftigende ca. 10.400 Arbejdere. I alt beskæftiges i denne Bydel ca. 13.000 Arbejdere inden for Branchen.

Naar dette Forhold er muligt, skyldes det naturligvis Konfektionsindustriens — de store Systuers — ringe Krav med Hensyn til Plads, endvidere det Forhold, at man med de ringe maskinelle Krav, denne Industri stiller, kan bruge en Del Lokaler, til Dels i ældre Bygninger, der trods Citybeliggenheden ikke er for kostbare. Denne Koncentration synes dog at være naaet det maksimalt mulige paa dette Sted, og en Udflytning for en Del store Virksomheder til en fælles „Konfektionsby“, med fælles Service paa en Række Omraader, er af denne Industris ledende Mænd planlagt til ledige frit beliggende Arealer i umiddelbar Nærhed af et Kvarter med megen kvindelig Arbejdskraft. Foruden Krav om forøget Plads ligger i høj Grad sociale Hensyn bag dette interessante Eksperiment, der paa mange Felter vil imødekomme Tidens Krav om sundere og bedre tilrettelagte Forhold for Arbejderne. Teoretisk er der intet, der taler mod at adskille den egentlige Masse- og Standardfabrikation fra det mere modebetonede Citymarked. Et parallelt Fænomen, omend med Rod i andre Aarager, har gennem de sidste Aartier fundet Sted i Sverige, hvor Konfektionsindustrien i Stockholm er i relativ Tilbagegang jævnført med en stærk Stigning i det øvrige Land, særlig Borås Lokaliteten. (Litt. 28).

En Koncentration ud ad Vesterbrogade, om end i langt mindre Maalestok, peger sammen med andre Faktorer paa en Citydannelse paa dette Sted. Virksomhederne i St. Kongensgade—Bredgadekvarteret maa opfattes som en Udløber af Citykvarteret mod Nord, ligesom Virksomhederne paa den inderste Del af Nørrebrogade er en Udløber af City mod Vest. Paa Nørrebro findes dog ogsaa en Del Virksomheder lokaliserede i Relation til den herværende kvindelige Arbejdskraft.

De to store Virksomheder i Islands-Brygge-Kvarteret er „Fælles-

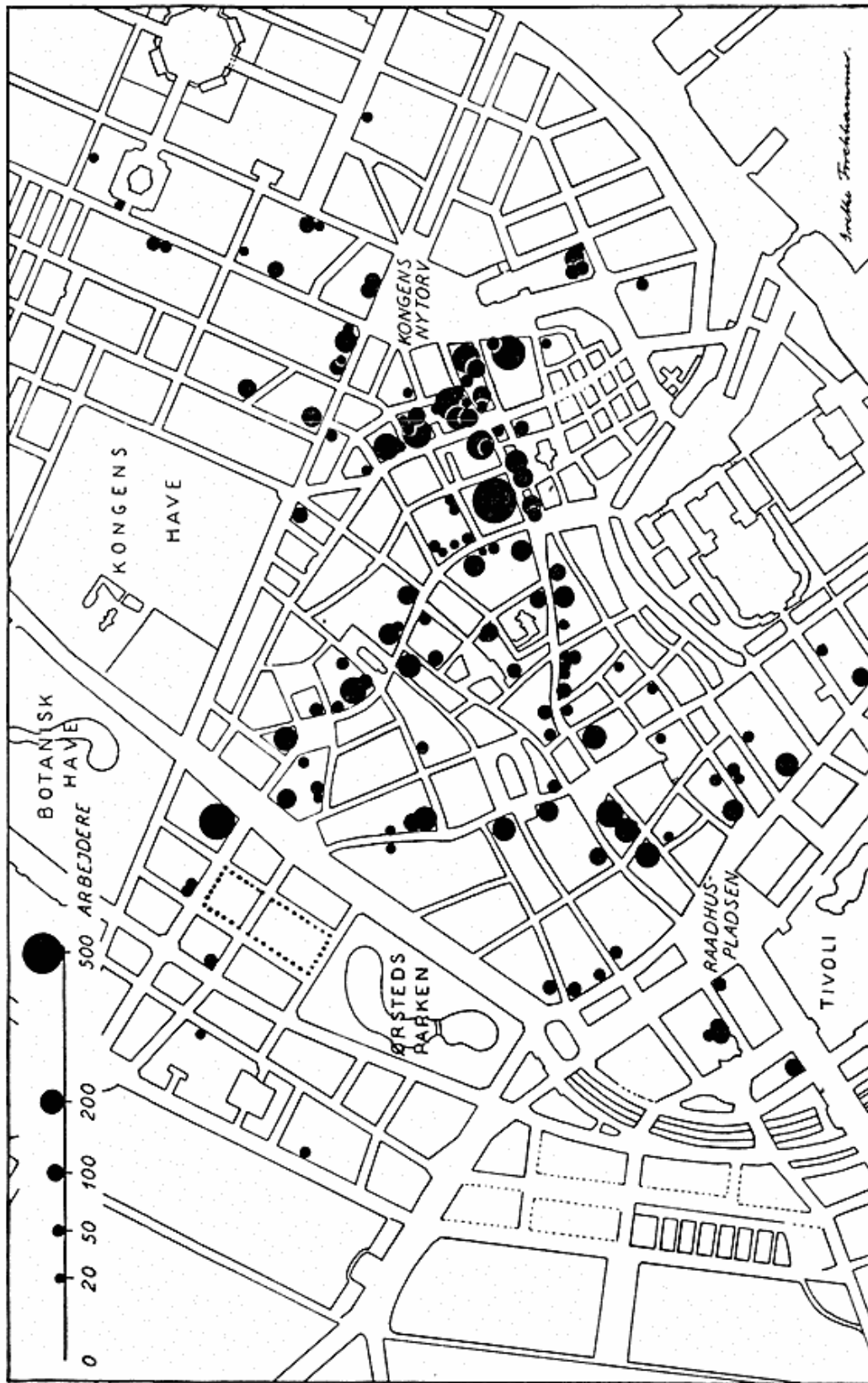

Fig. 1. City. Konfektionsindustri. 1935.

foreningen for Danmarks Brugsforeningers Konfektionsfabrikker" og saaledes ligesom F.D.B.s samme Sted beliggende Trikotagefabrik (Bilag 3) og Skotojlsfabrik (Bilag 6) et Agglomerationsfænomen.

Virksomheden i Frihavnen er Nordisk Fjerfabrik.

I Hovedstadens Forstadskommuner findes af større Virksomheder en Skjortefabrik i Søllerød, (Systue for en Cityvirksomhed), og Dansk Hattefabrik i Skodsborg, oprindelig en Del af Modewegs Klædefabrik i Brede. I Lyngby-Taarbæk Kommune findes tre Virksomheder inden for de undersøgte Størrelsesgrupper, deraf en Krøuldsfabrik i Brede.

IV. *Jordarbejde og Bygningsindustri.* Et Kort over Jordarbejde og Bygningsindustri er uden Betydning for den foreliggende Undersøgelse over Industriens Lokalisering. Det vilde for langt den overvejende Del af Virksomheder være et Kort over Oplagspladser og Administrationskontorer, ikke Arbejdssteder for Industrien; følgelig er det udeladt. Gruppens Arbejdertal er dog vist paa Oversigtskortene, Bilag 13, 14 og 15.

Beskæftigelsesmæssigt betyder denne Gruppe imidlertid overordentlig meget. Storkøbenhavns Andel i hele Landets Jordarbejde og Bygningsindustri udgør med Hensyn til egentlige Arbejdere 35,0 %. Der beskæftiges i Storkøbenhavn 19.869 = 14,4 % af dennes Arbejdere. Foreliggende Undersøgelse omfatter 12.048 = 60,9 % af disse. (Se Tabel 4). Oversigtstabellens høje Tal for den indre Bys sydlige Del skyldes de store Entreprenørfirmaer, hvis Hovedkontorer er beliggende her.

V. *Trævareindustrien* i Storkøbenhavn, (Bilag 5), beskæftiger 27,4 % af denne Industrigruppens Arbejdere her i Landet, nemlig 5.385 eller 3,9 % af Storkøbenhavns Arbejdere. Den foreliggende Undersøgelse omfatter 1.527 = 28,5 % af disse. (Se Tabel 4). Ingen af de til denne Gruppe henregnede Industrier er repræsenterede med over 50 % i København.

Den store Virksomhed paa Vesterbro er Brinch og Spehrs Korkvarefabrik og Bryggeriagentur, hvis Beliggenhed i denne Bydel er bestemt af Carlsberg Bryggeriernes, Kongens Bryghus, samt Bryggeriet Stjernens, nær beslægtede Virksomheder. En egnet Bygning paa Vesterbrogade er af Virksomheden købt til Formaalet.

Et Agglomerationsfænomen til Carlsberg Bryggerierne er disses Snedkerværksted paa Vesterfælledvej.

Den store Virksomhed i Bryggervangskvarteret er Blindes Arbejdes Børstenbinderi i Benediktiner-Søstrenes Kloster paa Jagtvejen, hvor ligeledes findes Blindes Arbejdes Kurvemageri.

Et Par af Virksomhederne i den indre By er tydeligt markedsorienterede, det gælder C. B. Hansens Hofmøbefabrik i St. Kongensgade, (grundlagt 1830), og Lysberg og Hansens Møbeletablisement i Bredgade. I den indre By findes endvidere en Virksomhed til Fremstilling af Radiokabinetter, en Børstefabrik, samt en Barnevognsfabrik.

Beliggenhedsmæssig interessant er Børstefabrikken Ira, Dorotheavej, et Datterselskab af C. Schous Fabrikker, et Led i en Agglomeration af Virksomheder om disses Hovedfabrik paa Rentemestervej, (se nærmere under IX). Det samme gælder den ligeledes paa Dorotheavej beliggende Dansk Børstetræfabrik.

De øvrige Virksomheder inden for Trævareindustrien i dette Kvarter, et Snedkeri, en Møbefabrik og en Børstefabrik er alle yngre Virksomheder, der har placeret sig paa de billige Grunde i det efter Indlemmelserne i herværende Aarhundrede opstaaede Industrikvarter.

VI. *Læder- og Lædervareindustri.* Storkøbenhavn har 61,9 % af Landets Arbejdere indenfor Læderindustrien, hvilket er Udtryk for en meget betydelig Koncentration. Her beskæftiges 6.156 = 4,5 % af Storkøbenhavns samlede Arbejdere. Den foreliggende Undersøgelse omfatter 4.293 = 69,9 % af disse. (Jfr. Tabel 4). Stærkest gør Koncentrationen sig gældende for

	De respektive Industriers Arbejdere i Storkøbenhavn i % af hele Landets
Lædervarefabrikker	81,5 %
Skotøjsfabrikker, Naadlerier	79,9 %
Handskemagere	83,9 %

Hvad Lokaliseringen angaar, jfr. Bilag 6, er de store Garverier placeret i Yderdistrikterne paa Grund af den Gæne, de navnlig tidligere forarsagede Omverdenen ved Stanken fra Virksomhederne.

Det ældste, Hertz Garveri, grundlagt 1821, flyttede i 1875 ud til Jagtvejen, hvilket paa daværende Tidspunkt var langt uden for Byen. De tidligere nævnte røde Servitutter var saaledes ikke til Hinder for Placeringen her. Det omtrent ligesaa gamle Ballins Garveri, grundlagt 1828, fandt 1897 sin endelige Plads i Valby, hvor det som Følge af Bryggeriernes Sammenslutning nedlagte Trekronergade Bryggeri, med store omliggende Grunde, blev købt af Garveriet. Her er senere anlagt 2 Skotøjsfabrikker inden for samme Koncern.

Skotøjsfabrikkerne er iøvrigt for langt den overvejende Del koncentreret paa Nørrebro af Hensyn til Arbejdskraften, i Særdeleshed

den kvindelige. En lignende, om end mindre Koncentration af Virksomheder findes af samme Grund paa Vesterbro.

En nylig gennemført Undersøgelse fra Valby Industri kvarter (Litt. 25), paaviser, at de kvindelige Arbejdere af Hensyn til Hjemmets Pligter gennemsnitlig bor nærmere deres Arbejdsplads end de mandlige. Mens kun 31 % af Mændene i Valby Industri kvarteret har mindre end en halv Times Gang til Arbejdsstedet, bor 46 % af Kvinderne inden for denne Afstand.

I Gullfossgade paa Islands Brygge ses F.D.B.s allerede tidligere nævnte Skotøjsfabrik.

To gamle Virksomheder med over 100 Arbejdere ligger i den indre By, en Handskefabrik i Olfert Fischersgade, grundlagt 1868, og en Skotøjsfabrik i Nørregade fra 1886. Den indre Bys Virksomheder Syd for Gothersgade er tydeligt markedsorienterede; her ligger 4 Handskefabrikker, (jfr. Beklædningsindustrien), samt Neyes Lædervarefabrik.

I Hovedstadens Forstadskommuner fandtes i 1935 ingen Virksomheder med over 20 Arbejdere indenfor Læderindustrien.

VII. *Sten-, Ler- og Glasindustrien.* Indenfor Sten-, Ler- og Glasindustrien, jfr. Bilag 7, har Storkøbenhavn 16,8 % af Branchens Industriarbejdere. Her beskæftiges 3.081 Arbejdere eller ca. 2,2 % af Storkøbenhavns Arbejdere. Foreliggende Undersøgelse omfatter 2.358 Arbejdere = 76,6 % af disse. (Se Tabel 4). Som det var at vente, betyder denne i det store og hele raastoforienterede Industri beskæftigelsesmæssigt kun lidt for København. Den eneste vigtige Industriegren inden for Gruppen er i Hovedstaden Porcelænsindustrien med 87,8 % af Landets Arbejdere indenfor denne Gruppe.

Ældst er den kongelige Porcelænsfabrik, grundlagt 1775 i Købmagergade, 1882 købt af den paa Christianshavn beliggende Fajancefabrik Alumina. Paa Grund af Pladsmangel mageskiftedes Aluminias Ejendom i Prinsessegade mod en Naboens tilhørende Ejendom paa 10 Tdr. Land i Smallegade paa Frederiksberg, hvorefter fra 1869 Alumina og fra 1887 Den kgl. Porcelænsfabrik forlagde Virksomhederne til den nuværende Beliggenhed her.

Bing og Grøndals Porcelænsfabrik grundlagdes 1853 paa sin nuværende Plads paa Vesterbrogade; fritbeliggende, billige Grunde med en nogenlunde god Forbindelse med Byen var de afgørende Faktorer. 1916 oprettedes Datterselskabet Norden, hvortil man fandt en velegnet Grund i Valby.

De to store Virksomheder, Kastrup Glasværk, oprettet 1847, samt Hellerup Glasværk, oprettet 1875, senere købt af Kastrup Glasværk,

ligger transportorienterede ved henholdsvis Kastrup og Tuborg Havn.

To gamle Glas- og Spejlvirksomheder ligger stadig i den indre By.

Det 1873 oprettede Stenhuggeri paa Nørrebro er beliggende nær Assistens Kirkegaard, ligesom der ved samtlige Byens Kirkegaarde er placeret Stenhuggerier.

I Hovedstadens Forstadskommuner ligger foruden ovennævnte Kastrup Glasværk, en Kalksandstensfabrik fra Aarhundredskiftet i Kastrup, lokaliseret ved Havnen, samt i Glostrup en Cementvarefabrik. Endvidere ligger uden for Forstadskommunerne, (altsaa ikke medregnet i denne Undersøgelses Tællinger), i kortere eller længere Afstand fra Hovedstaden en Koncentration af Teglværker med Hovedstaden som Afsætningsmarked.

VIII. *Metalindustrien.* Storkøbenhavn har 48,9 % af Arbejderne inden for Danmarks Metalindustri, heri inkluderet elektrisk Industri. Den beskæftiger 34.284 = 24,9 % af Storkøbenhavns samlede Arbejdere og er saaledes den Industri, der beskæftigelsesmæssigt betyder mest for København. Foreliggende Undersøgelse omfatter 28.338 = 74,9 % af disse. (Jfr. Tabel 4). Stærkest er Koncentrationen her inden for følgende Grupper:

	De respektive Industris Arbejdere i Storkøbenhavn i % af hele Landets
Forniklingsanstalter	84,2 %
Metalvarefabrikker	90,9 %
Jernvare-, Kniv- og Værktøjsfabrikker	63,4 %
Kabel- og Metaltraadsfabrikker, Valseværker	62,8 %
Jernskibs- og Maskinbyggerier	48,7 %
Fremstilling og Reparation af Jernbane- og Sporvognsmateriel	56,6 %
Fremstilling af Automobile og Automobiledele, Samlefabrikker	78,1 %
Fabrikation og Reparation af Regne- og Skrivemaskiner o. l.	95,9 %
Tilvirkning af Krigsmateriel	99,2 %
Tilvirkning og Reparation af fysiske, optiske og mekaniske Instrumenter	87,0 %
Tilvirkning og Reparation af kirurgiske Instrumenter	79,3 %
Tilvirkning og Reparation af Musikinstrumenter	79,4 %

Elektrotekniske Fabrikker	80,0 %
Fremstilling af elektriske Tilbehørsartikler	94,5 %
Tilvirkning af Radioartikler	83,0 %

Som det fremgaar af ovennævnte Tabel er i Hovedstaden koncentreret, dels sværere Metalindustri, tiltrukket af Hovedstadens Arbejdskraft, nærmere bestemt Arbejdskraftreserve, dels Specialindustri, tiltrukket af en velkvalificeret, faguddannet Arbejdskraft (jfr. Litt. 27), sidstnævnte Industri med Hovedstaden som et meget væsentligt Afsætningsmarked. Den danske Krigsindustri ses stadig — i Modsætning til en Række Landes — i bemærkelsesværdig Grad at være knyttet til Hovedstaden.

To Lokaliseringsaarsager træder tydeligt frem, jfr. Bilag 8, begge en Raavare- og Transportorientering: Havnen og Jernbanen, den sidste Faktor særlig iøjnefaldende i Kvarteret omkring den gamle Godsbanegaard ved Hillerødgade paa det ydre Nørrebro og det tilstødende Frederiksberg. Tendensen til at placere sig i Yderdistrikternes Industrikvarterer er ligeledes tydelig. Industrikvartererne paa Amagerbro, i Valby og omkring Rentemestervej træder frem paa Kortet over Metalindustrien.

Af de undersøgte Virksomheder er kun ca. 20 % anlagt før 1900, hvilket viser den enorme Udvikling Jernindustrien, samt den elektriske Industri, har haft i indeværende Aarhundrede.

De store Virksomheder paa Christianshavn er som bekendt Burmeister og Wains Maskin- og Skibsbyggeri paa Refshaleøen og Dieselmotorfabrik i Strandgade, endvidere Orlogsværftet, Hærens Laboratorium, samt D.F.D.S.s Jernskibsbyggeri, alle grundlagt før 1900 (Hærens Laboratorium 1676 og Orlogsværftet 1693).

I Sydhavnen ligger en Del yngre Virksomheder, Burmeister og Wains Jern-, Staal- og Metalstøberi, Fords og Citroens Samlefabrikker, endvidere Hollesens Radiatorfabrik.

De store Virksomheder paa Hovedbanegaardens Terræn er Statsbanernes Reparationsværksteder. Paa Vesterbro ligger ligeledes Sporvejenes Fabrik for Sporvogne etc.

Af Virksomheder med over 100 Arbejdere findes i den indre By kun 2: Telefonfabrikken Automatic i Amaliegade, (grundlagt 1872) og Kemp og Lauritzen (1852), begge udpræget markedsorienterede.

Virksomhederne i den indre By Syd for Gothersgade er med ganske enkelte Undtagelser, mindre Virksomheder, for 50 %s Vedkommende grundlagt før 1900. Industrien har her for en stor Del Karakter af Hjelpeindustri. Der findes Kleinsmedeværksteder, mekaniske Værksteder, Singers Reparationsværksted for Symaskiner,

(jfr. Beklædningsindustriens Lokalisering her), endvidere Fabrikationsvirksomheder for Kasseapparater, Skrivemaskiner og Kontormaskiner, samt Sølvvarefabrikker o. l., saaledes en typisk City-præget Industri.

Et interessant Fænomen, der bør nævnes i denne Sammenhæng, er Saneringskvarterets ganske vist først i 1944 færdigbyggede Værkstedshus paa Hjørnet af Gothersgade og Borgergade. Værkstedshusets Ide er at samle en Del af de til City hørende, mindre Industrier i faa, store Karréer, hvorved opnaas gode Forhold for disse Virksomheder, velegnede Lokaler, etc., samtidig med at Beboelseshusene befries for de ofte med disse Industrier forbundne Ulemper. Af Værkstedshusets Industri- og Haandværksvirksomheder sorterede 1945 ca. 42 % under Metalindustrien. Det drejer sig om et Par Guld- og Sølvmedevirksomheder, et Par Radiofabrikationsvirksomheder, mekaniske og elektromekaniske Værksteder, Fabrikation og Reparation af Hospitalsinstrumenter og Maskiner, Service for Kontormaskiner, Laase- og Automatafabrikker, et Par Blikkenslager- og Kleinsmedievirksomheder, hvilket saaledes bekræfter vort Billede af Metalindustrien i den indre By.

Vender vi tilbage til 1935 Tællingen og betragter Kvarteret Nord for Gothersgade, svækkes Karakteren af Hjelpeindustri for City noget. En Del Virksomheder er her typisk markedsorienterede: 3 Guld- og Sølvvarefabrikker, en Kunst og Kleinsmedie, et Par Installationsvirksomheder. Endvidere ligger her Hindsbergs Piano- og Flygelfabrik, beliggende i Blaagaardsgade indtil Aarhundredskiftet, da man fandt en egnet Fabriksbygning i Bredgade, nær to andre Pianofabrikker. En Blanding af Tradition og Markedsorientering gør sig saaledes gældende her.

De store Virksomheder paa det ydre Nørrebro er med 2 Undtagelser, General Motors Automobilsamlefabrik (fra 1923) og Georg Jensens Sølv- og Guldvarefabrik (fra 1904), anlagt i Perioden 1880—1900, hvor store Arealer her var at faa, som før nævnt nær den gamle Godsbanegaard. De mindre Virksomheder er med 3 Undtagelser anlagt efter 1900; Beliggenhedsvalget skyldes for de ældre Virksomheder hovedsagelig egnede Grunde, for de yngre Tilstedeværelsen af egnede Bygninger i et Industri- og Boligkvarter.

Den store Virksomhed i Rentemestervej-kvarteret er Glud og Marstrands Fabrik (1895). De øvrige paa dette Kort afbillede Virksomheder i Industrikvarteret her er mindre Fabrikker, bl. a. en Pianofabrik, en Cykelfabrik, et Par Maskinfabrikker og Metalvarefabrikker.

Virksomhederne i det nordlige Frederiksberg gaar i eet med Kon-

centrationen af Metalindustrier paa Nørrebro og stammer som disse for en stor Del fra Perioden for Aarhundredskiftet, hvor ligeledes store Ejendomme her blev stykket ud.

Den største Virksomhed paa Frederiksberg inden for Metalindustrien er Nordisk Kabels Kabelværk Afdeling, 1893 flyttet fra Ryesgade til den nuværende Beliggenhed paa Fabrikvej, hvor der fandtes fritheliggende Grunde med Tilslutning til Jernbanespor og betydelige Arealer til Udvidelse.

For adskillige af de nyere Virksomheder har Lokaliseringsaarsagen ogsaa her været egnede Bygninger, en Faktor, Industrien, som allerede fremhævet, tillægger meget stor Betydning. I den førnævnte Undersøgelse af Industrikvarteret i Valby (Litt. 25), hedder det herom: „At saa mange Virksomheder anførte Tilstedeværelsen af en ældre Fabriksbygning som et Hovedhensyn, siger naturligvis intet om Valbykvarteret i Særdeleshed, men saa meget mere om Industriens vanskelige Lokaleforhold i Almindelighed. Da en Fabriksbygning normalt kun vil repræsentere en ringe Værdi, hvis det skulde blive nødvendigt for Ejeren at afhænde den (modsat en Beboelsesejendom), er Kreditinstitutionerne yderst tilbageholdende med at give Laan i Industribygninger. Og da det bl. a. som Følge heraf er baade risikabelt og kapitalkrævende at opføre Fabrikker, tvinges man netop ofte ind paa en lidet rationel Anvendelse af ældre Bygninger, som er opført til andre Formaal. Undersøgelsen viste dog, at de gamle Fabrikbygninger i Reglen er blevet overtaget (formentlig med Maskiner etc) af Virksomheder i samme Branche, men man møder dog ogsaa et Bryggeri indrettet som Garveri, en Karosserifabrik, der finder sig til Rette i en ældre Papfabrik, en „Møllestens- og Maskinfabrik“, der via Biscuitfabrik m. v. er avanceret til Medicinalvarefabrik o. s. v.“

Den store Fabrik i Valby er F. L. Schmidt og Co.s Maskinfabrik og Jernstøberi, grundlagt 1899, paa et stort, fritheliggende Areal ved Køge Landevej, med nem Adgang til Anlæg af Jernbanespor. (Ca. 30 Tdr. Land oprindelig købt i 1880erne i den Hensigt at anlægge et Teglværk, Litt. 25). I Industrikvarteret her ligger endvidere 6 Maskinfabrikker, samt Nordisk Elektricitets Selskabs Fabrik. Ønsket om Beliggenhed i Industrikvarter, lave Grundpriser og eksisterende Fabrikbygninger har været afgørende Faktorer.

Metalindustrien paa Amager — uden for Christianshavn — er gennemgaaende yngre end Industrien paa Nørrebro og Frederiksberg. Ældst er Gruberts Sønners Metalvarefabrik, grundlagt 1863.

Glud og Marstrand overtog 1932 Carl Lunds Fabrik i Uplandsgade (egnede Bygninger). Nordisk Kabels Afdeling, Valseværket, for-

lagdes 1908 fra Frederiksværk til Hovedstaden. Valget af Beliggenheden ved Øresunds Sidevej skyldtes store Arealer med Adgang til direkte Jernbanespor nær et Industri kvarter. Umiddelbart i Nærheden heraf er ligeledes Vølund beliggende. Den store Virksomhed paa Amager Boulevard er Hærens Vaabenfabrik, beliggende her paa Staten tilhørende Grunde fra 1932.

De mellemstore og mindre Virksomheder fordeler sig jævnt paa Metalindustriens Grene.

Hovedstadens Forstadskommuner har 11 Virksomheder indenfor denne Industrigruppe, heraf 1 Virksomhed med over 100 Arbejdere, nemlig Kastrup Maskinfabrik. 2 Virksomheder ligger i det gamle Industricentrum i Mølleaadal, nemlig den 1758 grundlagte Raadvad Knivfabrik, med Lokaliseringsaarsag i Vandkraften, samt Københavns Emaljeværk flyttet hertil i 1934 med Lokaliseringsaarsag i eksisterende Fabriksbygninger med Udvidelsesmuligheder.

IX. *Kemisk Industri o. l.* Storkøbenhavn havde 1935 46,2 % af den kemiske Industris Arbejdere her i Landet. Den beskæftigede 7.961 = 5,8 % af Københavns Arbejdere. Foreliggende Undersøgelse omfatter 6.228 = 78,3 % af disse. (Se Tabel 4). Til Gruppen, der er meget inhomogen, henregnes foruden egentlig kemisk Industri Gas-, Elektricitets- og Vandværker m. m.

Størst Koncentration findes i København indenfor følgende under den kemiske Industri henregnede Industrier:

	De respektive Industriers Arbejdere i Storkøbenhavn i % af hele Landets
Tændstik- og Blyantfabrikker	100 %
Tilvirkning af Malerverer	86,2 %
Tilvirkning af Apoteker- og Materialhand- elsvarer	93,1 %
Tilvirkning af Blanksværte og Smørelse...	97,0 %
Asfalt- og Tagpapfabrikation	57,9 %
Farverier og Tøjrenserier	58,9 %
Sodafabrikker	84,1 %
Sæbe- og Parfumefabrikker	64,9 %
Tilvirkning af Osteløbe, Smørfarve og Mejeripreparater	88,0 %
Fabrikation af galvaniske Elementer	95,1 %

De store Industrivirksomheder er med Undtagelse af Sojakagefabrikken alle fra forrige Aarhundrede. Men Hensyn til Lokalisering ses Virksomhederne ved Islands Brygge raastoforienterende ved

Havnen. Her ligger Sojakagefabrikken, Goschs Tændstikfabrik, dennes Datterselskab, Blyantfabrikken Viking, samt en Sæbefabrik.

Virksomhederne i Sydhavnen er H. C. Ørstedsværket samt en Asfaltfabrik.

En Raastoforientering i Tilknytning til Havnen var ligeledes afgørende for Placeringen af Øresunds kemiske Fabrikker (Kryolit), paa Strandboulevarden 1859, ved den daværende Kalkbrænderihavn. (De senere store Udfyldninger omkring Frihavnen fandt Sted i 90'erne). Paa Redmolen i Frihavnen ligger en Virksomhed for Smøreolier og Brændselsolier.

En Række af de kemiske Virksomheder var, som tidligere nævnt, ifølge Lov mod generende Virksomheder, forbudt i den indre By. Her findes da heller ingen egentlig kemisk Industri. De paa Kortet afsatte Virksomheder er Gøthersgades Elektricitetsværk, samt Københavns Vandforsyning ved St. Jørgens Sø og Axeltorv.

Farverierne og Renserierne er, som ligeledes nævnt, tidligt lagt uden for den indre By, adskillige paa Blegdammen (jfr. den nærliggende Blegdamsvej), hvor der var Vand og Plads. Moderne Vandforsyning har medvirket til at borteliminere Vand som Lokaliseringsfaktor. (Undtag dog Hannibal Sanders Farveri med tilhørende Vaskeri, i 1898 flyttet til den nuværende Beliggenhed ved Emdrup Sø). Farverierne ligger nu spredt i Yderdistrikterne, hovedsagelig paa det ydre Nørrebro og i Brønshøj Distriktet.

Med Hensyn til Overfladevand som Lokaliseringsfaktor er fra Vandforsyningsdirektoratet elskværdigst oplyst, at i Københavns og Frederiksbergs Kommuner betjente i 1935 kun 3 Fabrikker sig heraf: 1 Papirfabrik, 1 Klædefabrik og 1 Trikotagefabrik; endvidere ovennævnte Farveri, samt 2 Vaskerier. Indenfor Forstadskommunerne spiller Overfladevandet en Rolle for Klædefabrikationen i Mølleaadal og Hørsholm.

Hvad i øvrigt de stærkt vandforbrugende Industrier i København angaar, ligger Forholdene, som følger: I Henhold til Lov af 1926 om Vandforsyning kræves af Industrierne opgivet, hvor store Mængder Vand, der pumpes op. Da de oppumpede Vandmængder overstiger Grundvands-tilførslen, sker der en stadig, om end ringe Sænkning af Grundvandspejlet. Ny tilkommende Industrier faar derfor ikke Tilladelse til Op-pumpning, men maa baseres paa den offentlige Vandforsyning, der faar Vand fra et Omraade paa ca. 700 km², d. v. s. Nordøst Sjælland til Arresø og Dele af Midtsjælland. Undersøgelser af Valby Industrikvarter (Litt. 25), i Aarene 1930—35 viste en Sænkning af Grundvandspejlet i dette Kvarter paa 3 m, hvilket dog ogsaa var den største Sænkning i København, hvorefter det tilladte Vandforbrug nedsattes betydeligt. Det i Nærheden værende Saltvand kunde kun 3 af de undersøgte 38 Virksomheder bruge.

De egentlige kemiske Fabrikkers Placering i Yderdistrikterne, specielt disses Industrikvarterer, er tydelig.

En Virksomhed som Blaakilde Mølles Fabrikker for Benmel og lignende Præparater, grundlagt paa Dortheavej 1899, paa det Tidspunkt langt uden for Byen, er nu indhentet af dennes Udvikling og har maattet ofre store Summer paa at neutralisere de med denne Virksomhed forbundne Gæner af Hensyn til det nærliggende Boligkvarter.

Den store Virksomhed paa Østerbro er Østre Gasværk; nær Jagtvejen ligger Schleisners Farveri.

De store Virksomheder paa det ydre Nørrebro er Schiønning og Arves Luftringefabrik (1896), samt Hellesen og Ludvigsens Tørcementfabrik (1887), begge grundlagt i dette Industrikvarters Tilblivelsesperiode. Her ligger endvidere Bardings Farveri.

Et interessant Fænomen, som det er naturligt at behandle paa dette Sted er Agglomerationen af Virksomheder omkring C. Schous Fabrik for Sæber, Parfumeri, Kosmetik etc. paa Rentemestervej, (flyttet fra Nørre Sundby til København i 1888). Den valgte Beliggenhed her skyldtes en egnet Bygning i et Kvarter med oprindelig billige Grunde og gode Udvidelsesmuligheder. Her fandtes i 1935 i de nærliggende Gader Dortheavej og Peter Ipsens Allé, foruden Hovedfabrikken, 5 Fabrikker hørende til Koncernen: Inventarfabrik Hema, Dortheavej, samt Dansk Børstetræfabrik (se Bilag 5); Børstevarefabrikken Ira for pressede Varer, Kamme, Bijouteri, Galanteri og Gummivarer, Dortheavej (Bilag 9); C. Schous Fabrik for Soda, Vaskepulver, Sværte, samt Svampeblegere, Peter Ipsens Allé (Bilag 9); endelig en Kartonnagefabrik, Peter Ipsens Allé (Bilag 10). (Efter 1935 er yderligere udvidet med Tono Grammofonpladefabrik).

De store Virksomheder i Frederiksberg og Valby er de respektive Gasværker.

I Industrikvarteret paa Amager ligger Sadolin og Holmblads Farve- og Lakfabrik, fra ca. 1900 beliggende i Holmbladsgade. Paa Prags Boulevard Det danske Medicinal- og Kemikalie Kompagni.

Hovedstadens Forstadskommuner har 9 Virksomheder indenfor de undersøgte Størrelsesgrupper, heraf en Fabrik for Tagpap og Vejmaterialer i Taarnby, samt en tilsvarende Fabrik i Kastrup. Dansk Farveri og Merceriseringsanstalt, Lyngby, er et Agglomerationsfænomen til den herværende Gardin- og Textilfabrik.

X. *Papirindustrien.* Storkøbenhavn beskæftigede i 1935 49,5 % af den danske Papirindustri Arbejdere, nemlig 2.279 = 1,6 % af Byens samlede Arbejdere. Foreliggende Undersøgelse omfatter 1.657 = 72,6 % af disse (se Tabel 4). Det er saaledes den Gruppe, der

beskæftigelsesmæssigt betyder mindst. Vi importerede da ogsaa før Krigen ca. 60 % af vort Papir. Derimod dækkede Papirvarefremstillingen vort Forbrug.

Den stærkeste Koncentration i Storkøbenhavn inden for Industrigruppen falder paa:

	De respektive Industriers Arbejdere i Storkøbenhavn i % af hele Landets
Fabrikation af Æsker og Kartonnage	77,2 %
Konvolut- og Papirposefabrikker	73,6 %

Med Hensyn til Papirindustriens Lokalisering i Hovedstaden, jfr. Kortet, Bilag 10, kan følgende bemærkes: De to store egentlige Papirfabrikker (begge tilhørende De forenede Papirfabrikker), ligger raavareorienterede ved henholdsvis Frederiksberg og Nørrebro Station. Fabrikken paa Frederiksberg er grundlagt 1881 og er saaledes et Led i Udbygningen af det nordlige Frederiksbergs Industri i denne Periode. Fabrikken ved Nørrebro Station er fra 1930, beliggende umiddelbart ved Baneterrænet med Jernbanespor, endvidere med Adgang til Overfladevand fra den overdækkede Lygteaa, (der kommunikerer med Sortedamssøen og Peblingsøen), som direkte Lokaliseringsfaktor.

Papirvarefabrikkerne ses hovedsagelig at ligge markedsorienterede, dels i den indre By, dels i det nærliggende Industri- og Boligkvarter paa Nørrebro; endvidere paa Amager, hvor 4 af de 6 Virksomheder er yngre Virksomheder, hørende til Mellemkrigsperioden. Udkørslen af færdige Varer i smaa Partier trækker Virksomhederne mod City. De store Virksomheder i den indre By er en Konvolutfabrik; de to store Virksomheder paa Nørrebro henholdsvis en Papirposefabrik og en Papæskefabrik.

I Yderkvartererne findes kun faa Virksomheder indenfor denne Gruppe. Den ene af de to Virksomheder i Valby er Carl Allers Etablissements Papirfabrik, saaledes et Agglomerationsfænomen til Carl Allers Trykkeri (jfr. Bilag 11). Et andet Agglomerationsfænomen er, som nævnt under Behandlingen af forrige Industrigruppe, C. Schous Kartonnagefabrik i Peter Ipsens Allé.

Hovedstadens Forstadskommuner har inden for de undersøgte Størrelsesgrupper en Papirposefabrik i Kongens Lyngby.

XI. *Grafisk Industri.* Storkøbenhavn beskæftigede i 1935 61,7 % af den grafiske Industris Arbejdere, nemlig 6.574 = 4,8 % af Byens samlede Arbejdere. Den foreliggende Undersøgelse omfatter 3.857 = 58,6 % af disse (Tabel 4). Koncentrationen er i Hovedstaden størst for følgende Grupper:

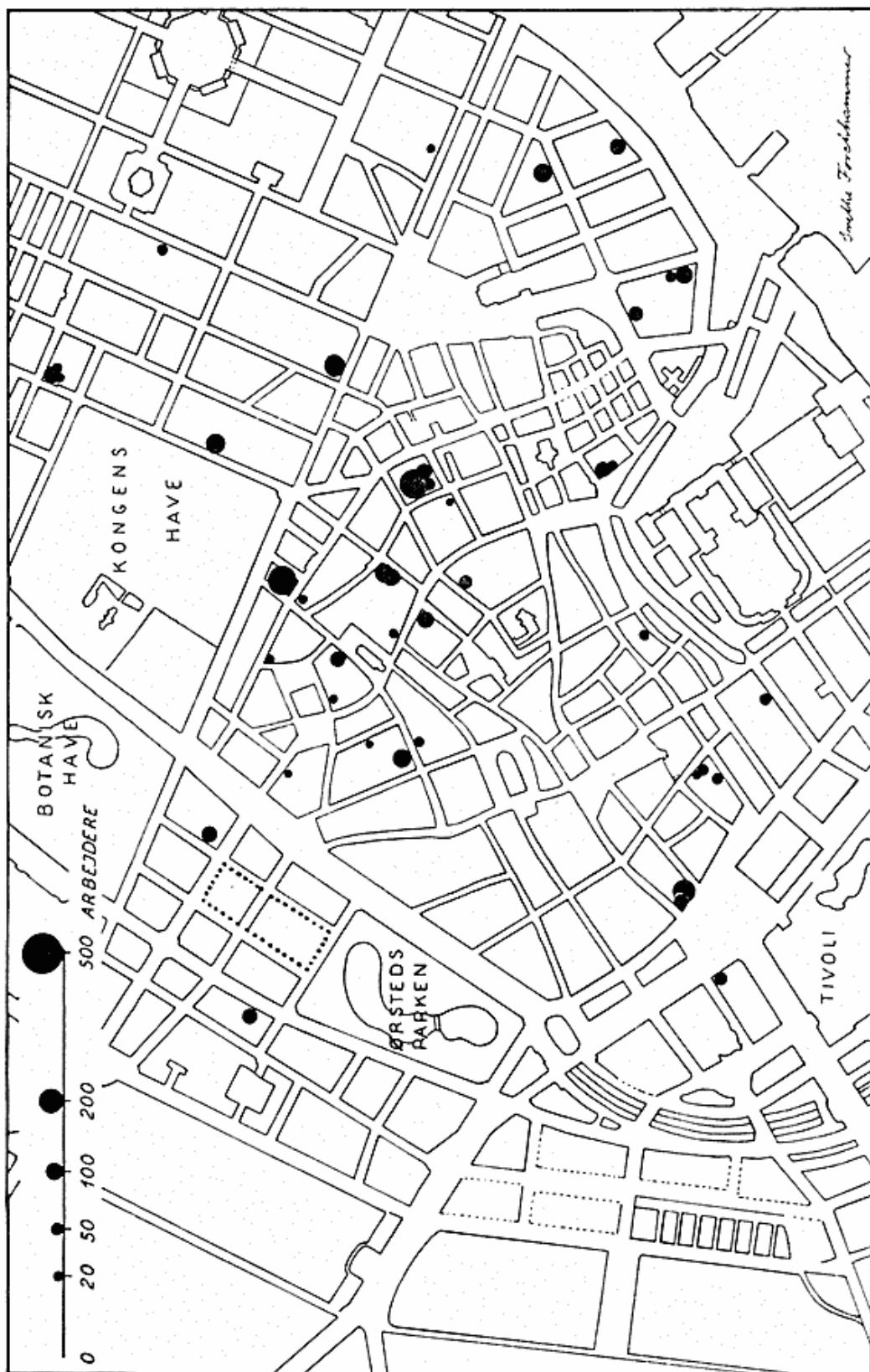

Fig. 2. City. Grafisk Industri, 1935.

	De respektive Industris Arbejdere i Storkøbenhavn i % af hele Landets
Bogbinderforretninger, Protokolfabrikker, Linieranstalter	68,4 %
Blad-, Bog- og Stentrykkerier	58,9 %
Fremstilling og Reparations af Films	100,0 %

Den grafiske Industri er, som Kortet (Bilag 11) viser, i endnu højere Grad end det var Tilfældet med Beklædningsindustrien, koncentreret i den indre By. (Jfr. ligeledes Tabel 4).

Den grafiske Industri hører saa at sige til en Storbys Centralnervesystem og placerer sig i City, hvor Traadene samles, og hvorfra Impulserne gaar ud. Her ligger de store Dagblades og Forlags Trykkerier, Reproduktionsanstalter, Klicheanstalter, Bogbinderier etc.

Mens Beklædningsindustrien, som tidligere nævnt, afhængig af Salgsmarked og Modesvingninger, følger Forretningsgaderne, Strøget, Købmagergade, til Dels Nørregade (se Fig. 1), placerer den grafiske Industri sig, som det fremgaar af City-Kortet, Fig. 2, i de billige Sidegader i den nordvestlige Del af den indre By. En gammel Tradition i Universitetskvarteret har bidraget til at lokalisere den her.

Mens Konfektionsindustriens Kort S. Ø. for Strøget, omkring Regerings- og Bankkvarteret og endvidere ned mod Havnen, viser et udpræget dødt Parti, ses her et Par af den grafiske Industris Virksomheder, idet den ene dog er Nationalbankens Seddeltrykkeri i Nationalbankens Bygning, Holmens Kanal. Bemærkelsesværdig er Schultz Bogtrykkeri, fra 1871 beliggende i Niels Juelsgade. Dette Københavns ældste Forlag, grundlagt 1783, blev ved Midten af forrige Aarhundrede Regeringens og Rigsdagens Trykkeri, hvad der formentlig har medvirket til at lokalisere Virksomheden i denne Bydel.

Af de 11 Virksomheder med over 100 Arbejdere er 9 Trykkerier; 2 af Trykkerierne ligger uden for den indre By.

Af Virksomhederne i Yderdistrikterne ses Carl Allers 2 Virksomheder i Valby, et Trykkeri og en Reproduktionsanstalt (jfr. den paa Kortet, Bilag 10, viste førnævnte Papirfabrik).

Den enligt beliggende Virksomhed paa det ydre Nørrebro er et filmteknisk Laboratorium. Den ligeledes enligt beliggende Virksomhed i Frihavnen er Nordisk Film, lokaliseret her paa et Tidspunkt hvor de danske Stumfilm var en betydelig Eksportvare.

XII. *Soigneringsindustrien*. (Denne omfatter ifølge Erhvervstællingen: Vaskerier, Rulleforretninger, Barber- og Frisørforretninger, Badeanstalter, Rengøringskompagnier o. l., altsaa ikke egentlig In-

dustri). Den danske Soigneringsindustri beskæftigede i 1935 10.286 Arbejdere, heraf 5.094 i Storkøbenhavn = 3,7 % af dennes Arbejdere. Foreliggende Undersøgelse omfatter 1.617 = 31,8 % af disse (jfr. Tabel 4).

Af de paa Kortet, Bilag 12, afbildede 31 Virksomheder er 15 Vaskerier, 10 Frisørsaloner. De større Virksomheder i den indre By Syd for Gothersgade, er et Par Rengøringskompagnier, samt Badeanstalten København. Den store Virksomhed Nord for Gothersgade er et Vaskeri (efter 1935 dog flyttet til Forstæderne) med tilhørende Kittedepot.

I Yderdistrikterne ligger et Par større Vaskerier.

Af de paa dette Kort viste Frisørsaloner er de 9 „Figarosaloner“, tilhørende Dansk Soignerings-, Toilet- og Sanitetsarbejderforbund. Med Undtagelse af Valby, Brønshøj og det ydre Nørrebro har hvert Bydistrikt sin Figarosalon.

Oversigtskortet, Bilag 13, over den københavnske Industris Fordeling, jfr. ligeledes Tabel 4, resumerer det foran sagte.

City Industrierne træder stærkt frem, langt overvejende Konfektionsindustrien (III), samt den grafiske Industri (XI), endvidere de store Entreprenørkontorer (IV). Den City-betonede finere Metalindustri (VIII), til Dels Hjælpeindustri, træder ligeledes frem. Nærings- og Nydelsesmiddelindustriens Arbejdertal (I) i City skyldes for en Del de store Citybagerier og Konditorier.

Metalindustrien (VIII) ses, som anført, i udstrakt Grad at være knyttet til Havnen (de store Skibsværfter), hvad ogsaa gælder visse af de under den kemiske Industri (IX) medregnede Industrier, samt den raastoforienterede Nærings- og Nydelsesmiddelindustri (I). Endvidere dominerer Metalindustrien (VIII) det ydre Nørrebro og Dele af Frederiksberg (Industri kvarterer nær det gamle Godsbaneterræn, ligeledes Omraadet nær Frederiksberg Station), samt karakteriserer sammen med den kemiske Industri Industri kvarterer i Yderzonerne.

I den tæt befolkede Zone uden om City findes en Udvikling af en Række Industrier, der er afhængige af denne Zones Arbejdskraft, specielt den kvindelige Arbejdskraft (Textil- (II) og Skotøjsindustri (VI)).

Et Oversigtskort over Storkøbenhavns Industri, Bilag 14, belyser Industriens Fremtrængen i Forstadskommunerne. København og Frederiksberg er her behandlet under eet, som udgørende et uadskilleligt Erhvervsomraade; med Hensyn til det af Villabebyggelse

prægede Gentofte maa bemærkes, at kun Omraadet ved Tuborg Havn betegner et Industriomraade.

Industriens Fordeling paa de 11 Forstadskommuner, jfr. Tabel 4, ses af Industrifigurerne, hvoraf fremgaar, at i 1935 havde 7 af Kommunerne, nemlig: Hvidovre, Rødovre, Brøndbyerne, Herlev, Søllerød, Hørsholm og Birkerød praktisk talt ingen Industri. (Søllerød som tidligere nævnt dog en Skjortefabrik, Hørsholm en gammel Klædefabrik). I Lyngby-Taarbæk Kommune træder Mølleaadalens tydeligt frem, i Taarnby den for en Del til Kastrup Havn knyttede Industri. Industriomraaderne i Gladsaxe og Glostrup er af nyere Dato.

Af Industrifigurerne fremgaar Fordelingen paa de forskellige Industriegrene, idet Industrien i Forstadskommunerne iøvrigt er omtalt i Tilknytning til de forudgaaende Industrikort.

Hvad angaar den fremtidige Udvikling af Forstadskommunernes Industri (herom se iøvrigt Litt. 23), maa det forventes, at næste Erhvervstælling vil vise en betydelig Tilvækst i adskillige af Kommunerne, særlig Lyngby-Taarbæk, Gladsaxe, Glostrup og det tilstødende Brøndbyvester, hvor grundet paa manglende Industriarealer nærmere Byen, nye Industriomraader er under Oparbejdelse, og hvor adskillige af de større Industrier, der søger til Periferien, har erhvervet betydelige Arealer. Placeringen her er transportmæssig for en stor Del baseret paa Lastbiler, der ikke mindst paa Grund af den under Krigen paa dette Felt skabte Udvikling, er naaet op paa en meget stor Kapacitet.

Et Oversigtskort over Virksomheder med 0—20 Arbejdere, altsaa Smaaindustri og Haandværk, ses Bilag 15.

Udgangspunktet for dette Kort er Statistisk Maanedsskrifts førnævnte Undersøgelse over Industri- og Haandværk i Hovedstaden (Litt. 23), hvori findes en Oversigt over Industri- og Haandværksarbejders Fordeling paa de forskellige Bydele. Ved Subtraktion af den foreliggende Undersøgelses Arbejdertal, omfattende Virksomheder med over 20 Arbejdere, fra nævnte Tabels Tal faas Antal Arbejdere i Virksomheder med under 20 Arbejdere. (Jfr. Tabel 4).

Dette Kort viser, som det var at vente, en jævnere Fordeling paa de forskellige Industriegrene end Kortet over Storindustrien. Smaa Virksomheder placerer sig af lokale Hensyn ikke efter generelle Love.

Paa Cityfiguren dominerer dog de udprægede Cityindustrier, hvilket øjensynlig skyldes, at Gruppen fra 0—20 Arbejdere omfatter en Del egentlig Industri foruden Haandværksvirksomhederne. De smaa

Vaskerier (Kitler o. l. til Forretningsbrug (XII)) og Snedkerier (V) træder ligeledes frem.

For den tæt befolkede Zone uden om City: Broerne og Dele af Frederiksberg og Amager, træder, som det ligeledes var at vente, de til Boligkvartererne knyttede Virksomheder stærkere frem end paa Storindustriens Kort. Det gælder Nærings- og Nydelsesmiddelindustrien (I), til Dels endvidere Beklædningsindustrien (III, smaa Systuer), Trævareindustrien (V, Snedkerier etc.), samt Vaskerierne (XII), svarende til Befolkningens Behov af Føde, Klæder, Møbler og Renlighed.

Smaaindustrien i Brønshøj domineres af Bygningsindustrien (IV) samt Nærings- og Nydelsesmiddelindustrien (I), svarende til det omliggende udprægede Boligkvarter.

Valby har baade absolut og relativt den svageste Udvikling af Smaaindustri og Haandværk i Hovedstaden, et Forhold, der skyldes, at Storindustrien tidligt har sat sig fast paa de store, transportmæssig velbeliggende Arealer (direkte Jernbanespor) i dette derfor tyndt befolkede Kvarter.

Figuren for Amager viser en ret jævn Fordeling af de for Zonen uden om City karakteristiske Virksomheder.

De i Indledningen omtalte Beliggenhedsfaktorerers Betydning for Industriens Placering indenfor Byorganismen kan herefter i Overensstemmelse med det i det foreliggende gennemgaaede Materiale i Korthed resumeres som følger:

Raastof- og Transportorientering. Havn og Jernbanespor er stadig vigtige Lokaliseringsfaktorer, om end Jernbanens Betydning er i relativ Aftagen paa Grund af Lastbilernes tiltagende Kapacitet og større Smidighed som Transportmiddel.

Markedsorienteringen er dominerende for en Del Industrier, dels en Markedsorientering i Relation til Hovedstaden som saadan, dels en Markedsorientering indenfor Hovedstaden i Relation til City. En Rationalisering paa det sidstnævnte Omraade gør sig paa Grund af Pladsmangel i City gældende her.

Arbejdskraftorientering. Hovedstadens betydelige Arbejdskraftreserver trækker konjunkturfølsomme Industrier til denne; (Eksempel: Metalindustrien) (jfr. Litt. 28); højt specialiseret Arbejdskraft virker i samme Retning. Paa Industriens Fordeling indenfor Byorganismen virker i Nutiden navnlig den kvindelige Arbejdskraft med den større Afhængighed af Hjemmet lokaliserende.

Grundværdistigningen i de centrale Bydele understøtter en centrifugal Tendens.

Byens historiske Udvikling er en Faktor af væsentlig Betydning for Fordelingen af Boligkvarterer og Industri.

De ifølge byplanmæssige Dispositioner skabte Industri-kvarterer bevirker en ganske overordentlig Stabilisering af Industriens Fordeling indenfor Bylegemet, samtidig med at Manglen paa Industri-arealer dog tvinger nye Industrier og Industrier, der staar for større Udvidelser, ud i Forstadskommunerne.

Ved Siden af den nævnte Stabilisering indenfor Industri-kvarterne maa stærkt understreges, at ogsaa udenfor disse *indebærer den een Gang anlagte Industri i sig selv et meget betydeligt konserverende Moment*, hvilket skyldes en Blanding af Tradition, Byggetilfælde og først og fremmest økonomiske Interesser; Industriens Bygninger er, som stadig fremhævet, i sig selv en vigtig Lokaliseringsfaktor med Virkning paa længere Sigt.

Med Undtagelse af Tilfælde, hvor særlige Omstændigheder gør sig gældende, vil formentlig derfor det her skitserede Billede af den Københavnske Industris Beliggenhed indenfor Bylegemet have Gyldighed en Aarrække frem i Tiden, suppleret i Yderzonerne med den Tilvækst, der maa forventes at finde Sted i Forstadskommunerne.

KORTBILAG

1. Københavns Kort ca. 1850.	
2. Hovedstadens ¹⁾ Nærings- og
Nydelsesmiddelindustri.	} Virksomheder
... 20 Arbejdere
3. --- Textilindustri.	
4. --- Beklædningsindustri.	
5. --- Trævareindustri.	
6. --- Læder- og Lædervareindustri.	
7. --- Sten-, Ler- og Glasindustri.	
8. --- Metalindustri.	
9. --- Kemisk Industri.	
10. --- Papirindustri.	
11. --- Grafiske Industri.	
12. --- Soigneringsindustri.	
13. Oversigtskort over Hovedstadens Industri, Virksomheder > 20 Arbejdere.	
14. Oversigtskort over Storkøbenhavns Industri, Virksomheder > 20 Arbejdere.	
15. Oversigtskort over Hovedstadens Smaaindustri og Haandværk, Virksomheder med 0-20 Arbejdere.	

¹⁾ Hovedstaden = København, Frederiksberg og Gentofte Kommuner. Kortene medtager af Gentofte dog kun den sydlige Del med Industriomraadet omkring Tuborg.

SUMMARY

The Lokalization of the Industries of Copenhagen.

Industry in Greater Copenhagen (i. e. the capital with suburbs), according to the latest statistical returns (Census of Trades and Industries 1935) employed 42.5 per cent of the Danish industrial labour.

The maps (exhibits 2 to 12) of the different branches of industry show the situation of the industries of Copenhagen as well as their relative size, the circles being proportional to the number of industrial workers. (Only concerns with more than 20 workers are included).

The industries are divided into the following groups:—

	(See exhibits)
I. Food and Beverage Industries	2
II. Textile Industries	3
III. Clothing Industries	4 and fig. 1
IV. Contracting and Building Industries	—
V. Wood-working Industries	5
VI. Leather and Leather-goods Industries	6
VII. Stone-ware, Earthen-ware and Glass Industries.....	7
VIII. Metal Industries.....	8
IX. Chemical Industries	9
X. Paper Industries	10
XI. Graphic Industries	11 and fig. 2
XII. Laundry and Cleaning Industries	12

Table 2 shows the distribution of industries and handicraft on Greater Copenhagen and the rest of the country, table 3 the share per cent of the various groups of industries in the industry and handicraft of Greater Copenhagen, both on the basis of the number of workers employed.

The survey maps (exhibits 13 and 15) together with table 4 show the distribution of the 12 groups of industries on the different parts of Copenhagen, map exhibit 13 comprising the industries proper (concerns with more than 20 workers), and the map exhibit 15 showing minor industry and handicraft (0 to 20 workers).

The map exhibit 14 provides a survey of the relation between industry in Copenhagen and in its suburbs.

On the survey map of industries proper (exhibit 13) the City-industries will be seen to be very prominent, far predominantly the Clothing Industry (III) and the Graphic Industry (XI). (The city-maps, figures 1 and 2, of these industries show the clothing industry to be situated to a great extent along the mainstreets, whereas the Graphic Industry is situated on the cheaper side-streets).

On the survey-map furthermore the great contractors' offices (IV) will be noted in the City, as well as the City-accentuated Metal Industry (VIII), in part an auxiliary industry. The great number of workers in the City of the Food and Beverage industries (I) is partly due to the large City bakeries and confectioners' shops.

The Metal Industries (VIII) will be found to a great extent to be con-

nected with the harbour (the large ship yards), which also applies to certain of the industries included under Chemical Industries (IX) and to the Food and Beverage Industries (I) attracted by raw materials. Furthermore the Metal Industries (VIII) predominate in the extreme Nørrebro*) and parts of Frederiksberg (the industrial districts near the former goods railway yard), and together with the Chemical Industries put their stamp on the extreme outer districts.

In the densely populated zone around the City can be noticed a development of a number of industries which are dependent on the labour, especially the female labour of the densely populated areas (Textile (II) and Foot-wear (VI) Industries).

The survey map of the minor industries and handicrafts (exhibit 15) shows, as might be expected, a more uniform distribution of the branches of industry than the map of the major industries. Small units chose their location according to local considerations not according to general laws.

However, in the City the typical city-industries will be seen to predominate, which evidently is due to the fact that the group employing 0 to 20 workers comprises a number of industrial concerns proper besides the handicraft shops. The small laundries (worksmocks etc. for business use (XII) and joiners' shops (V) are likewise in evidence.

In the densely populated zone round the City the businesses dependent on the dwelling districts are — as might likewise be expected — more prominent than on the map of major industries. This applies to the Food and Beverage Industries (I), in part to the Clothing Industry (III, small garment work shops), the Wood-working Industry (V, joiners' shops etc.), and the laundries (XII) corresponding to the requirements of the population for food, clothing, furniture and cleanliness.

The analysis undertaken in this investigation of the influence of the location factors on the placing of industry within the territory of Copenhagen may be briefly summarized as follows; with reference furthermore to similar investigations in Stockholm (cfr. Litt. 1, 27 and 28) and Oslo (Litt. 24):—

RAW MATERIALS AND TRANSPORT DEPENDENCE. The harbour and the railway tracks are still important location factors, although the importance of the railway is relatively decreasing due to the increasing carrying capacity of motor lorries and their greater flexibility as a means of transport.

CONSUMERS DEPENDENCE is the dominant one for a number of industries, partly in relation to the capital as such, partly in relation to the City. A rationalization in the latter field is taking place in the City owing to the congestion there.

LABOUR DEPENDENCE. The considerable reserves of labour in the capital attract industries which are susceptible to market fluctuations; (cfr. Litt. 27), highly specialized labour has the same effect. On the distribution of industry within the body of the town especially female labour with its greater dependence on the home exerts a localizing influence in our day.

*) The different districts of the town are shown on the map exhibit 2.

THE RISE OF LAND VALUES in the central parts of the town supports a centrifugal tendency.

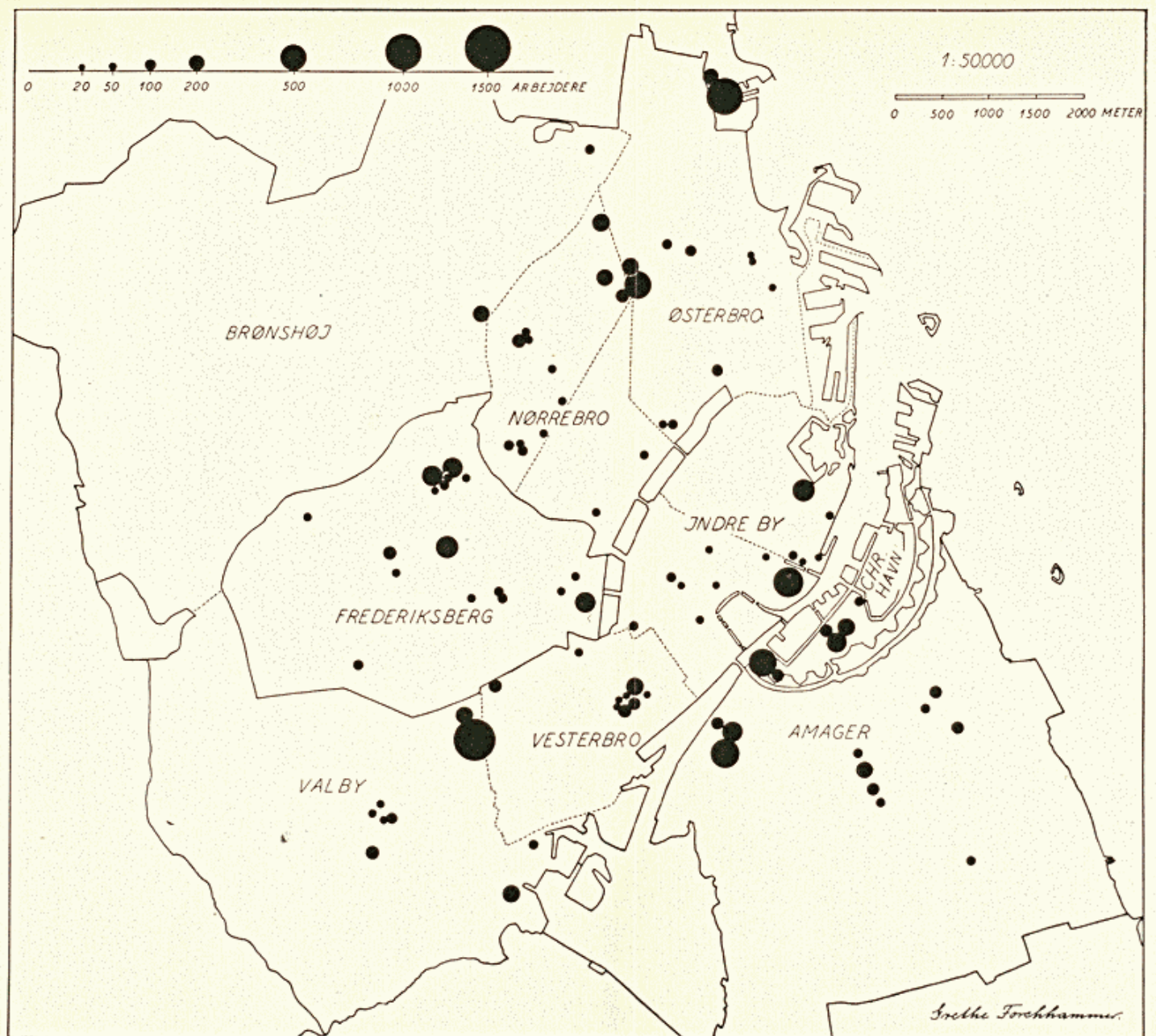
THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE TOWN is a factor of great influence on the distribution of residential districts and industries.

THE INDUSTRIAL AREAS ESTABLISHED BY TOWN PLANNING AUTHORITIES HAVE A CONSIDERABLE STABILIZING EFFECT ON THE DISTRIBUTION OF INDUSTRY WITHIN THE TOWN BODY, at the same time as the lack of industrial sites nevertheless forces new industries as well as such as are facing major expansions out into the suburban boroughs.

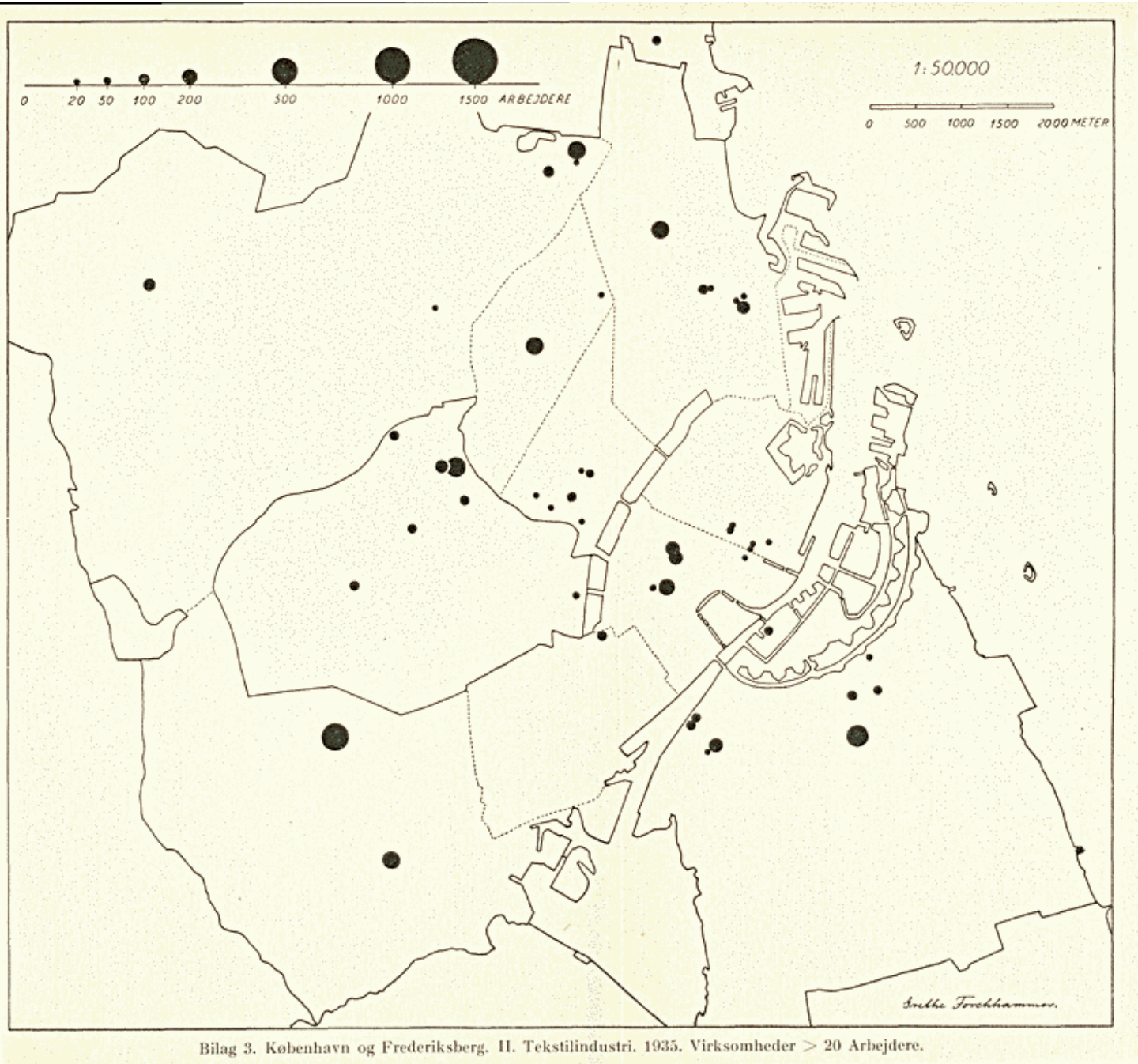
Apart from the said stabilization within industrial areas it must be emphasized that also outside these areas, INDUSTRY ONCE ESTABLISHED, EMBODIES A VERY CONSIDERABLE CONSERVATIVE ELEMENT, which is due to a combination of tradition, building rights and, first of all, economic interests, since the credit institution, as a consequence of the uncertainty inherent herein, show great reluctance in granting loans on industrial buildings. The buildings of the industries thus in themselves become an important location factor on the long view.

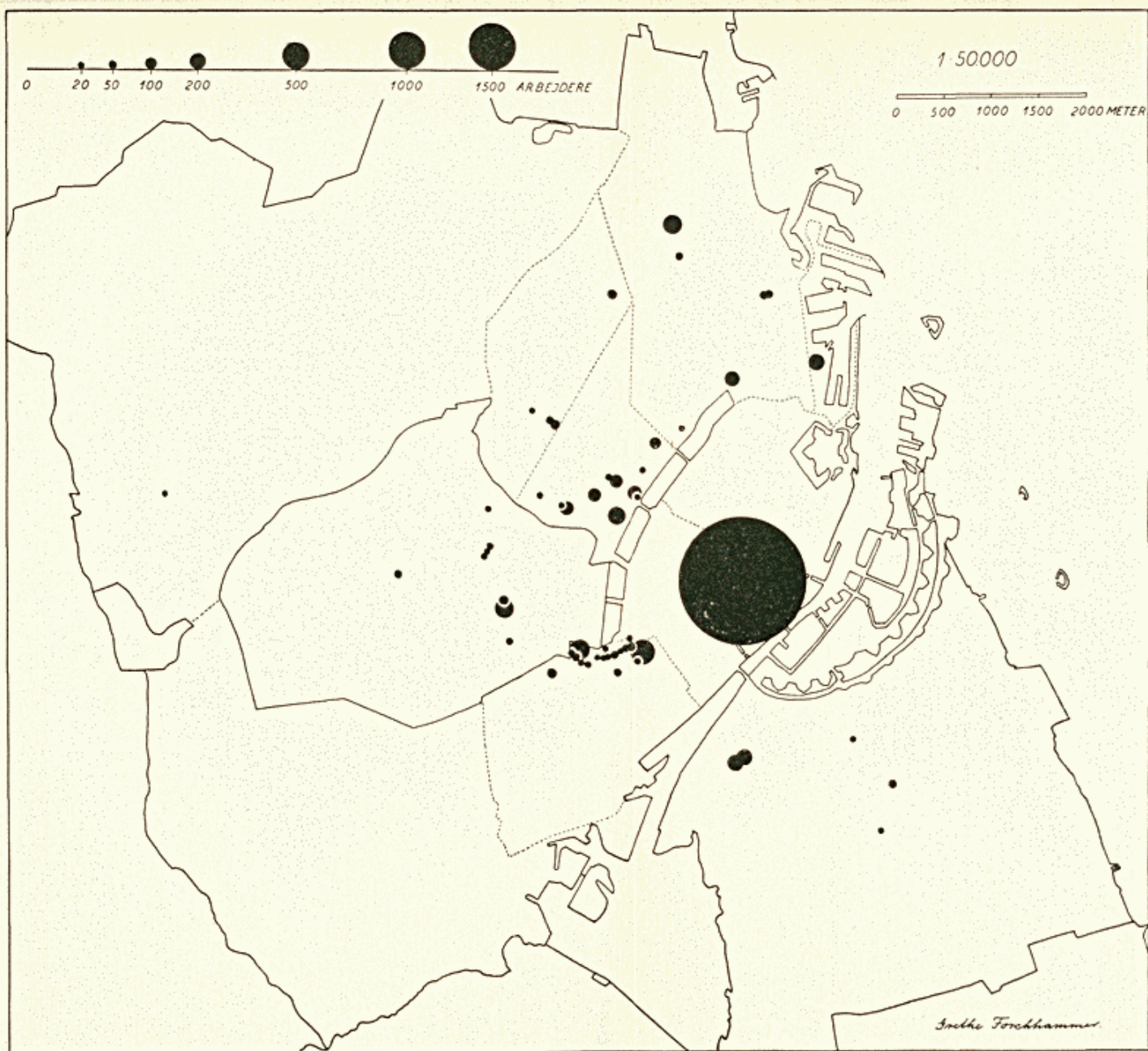
Bilag 1. København ca. 1850.

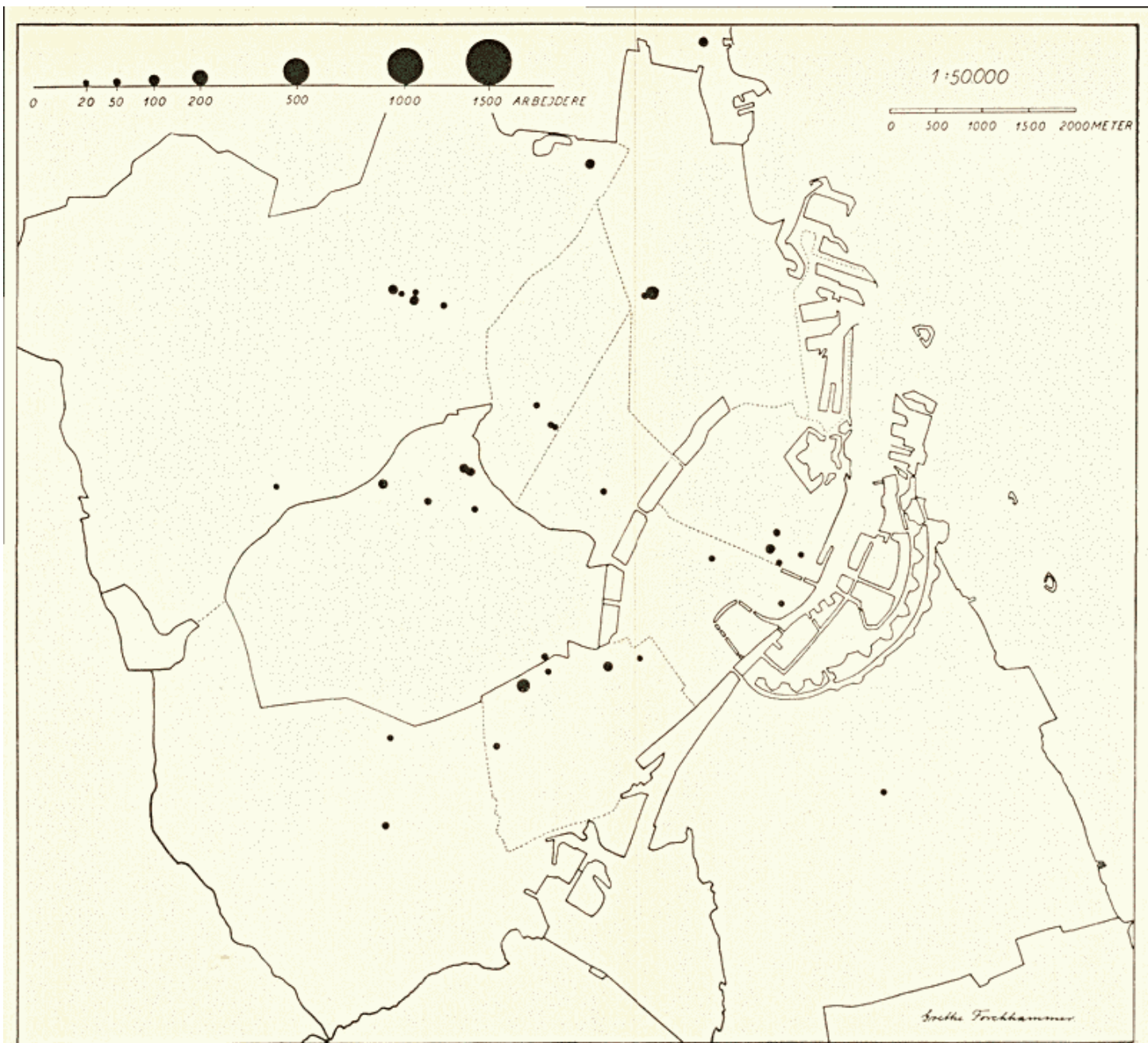
Bilag 2. København og Frederiksberg. I. Nærings- og Nydelsesmiddelindustri. 1935. Virksomheder > 20 Arbejdere.

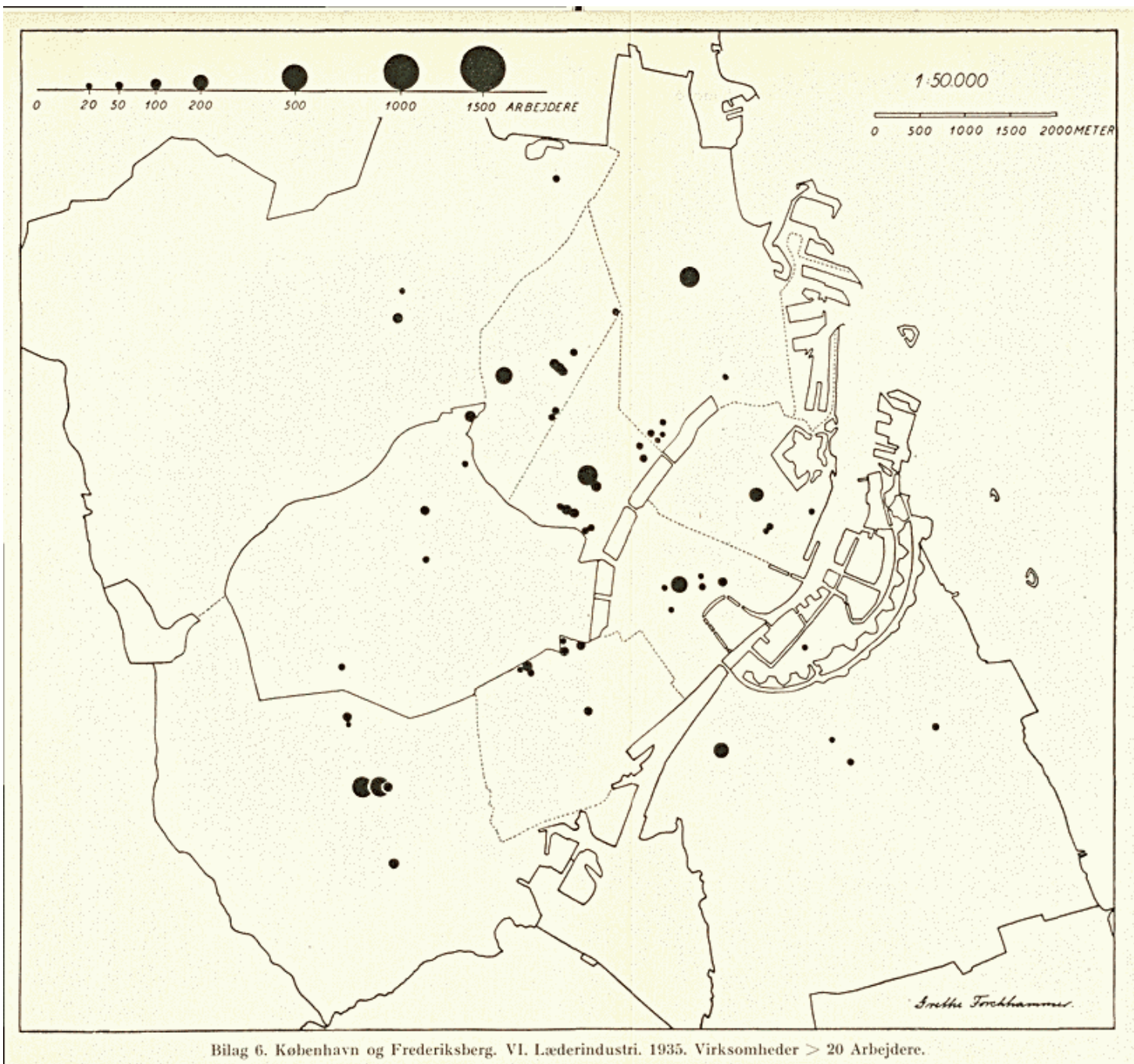
Bilag 3. København og Frederiksberg. II. Tekstilindustri. 1935. Virksomheder > 20 Arbejdere.

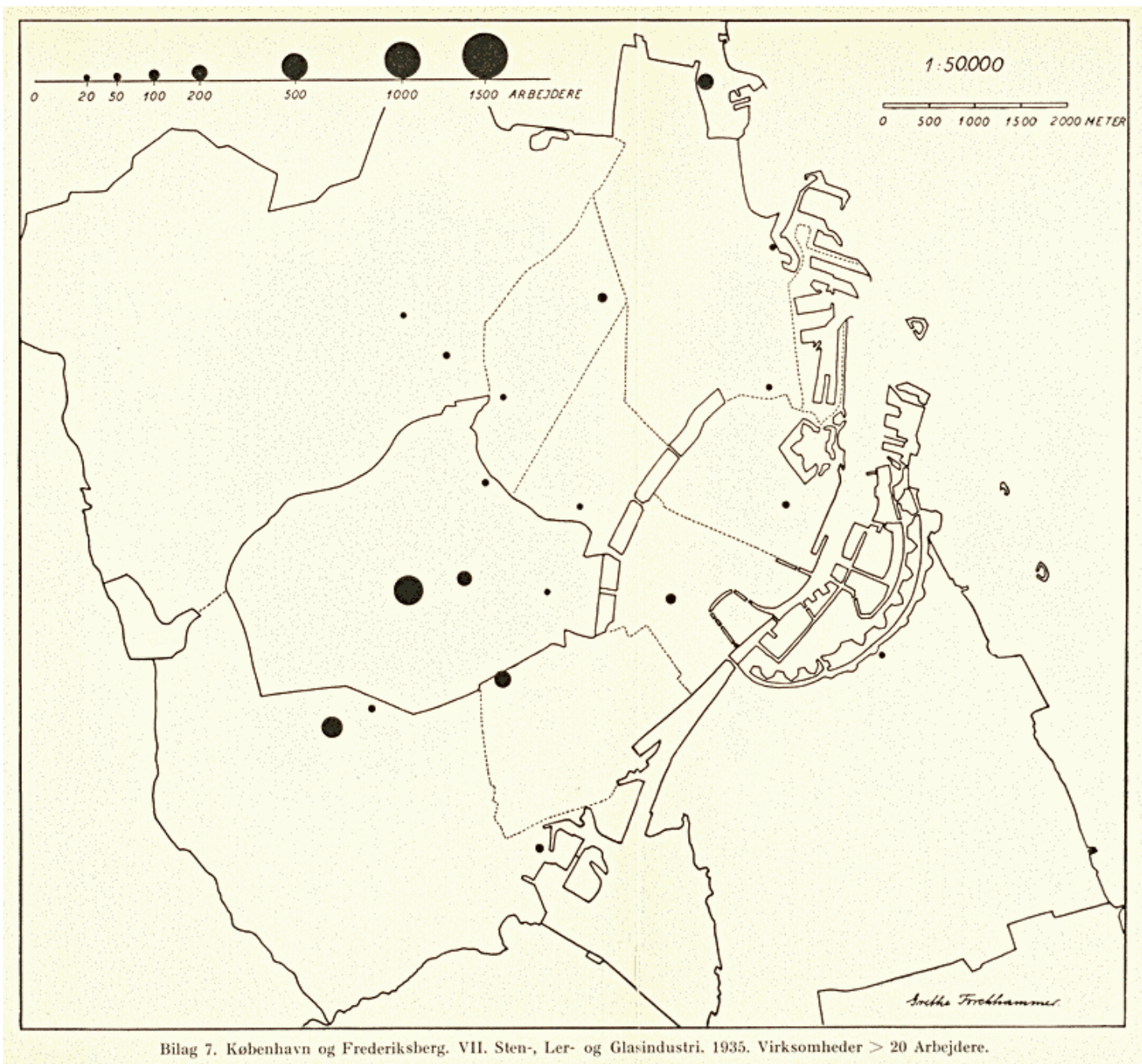
Bilag 4. København og Frederiksberg. III. Beklædningsindustri. 1935. Virksomheder > 20 Arbejdere

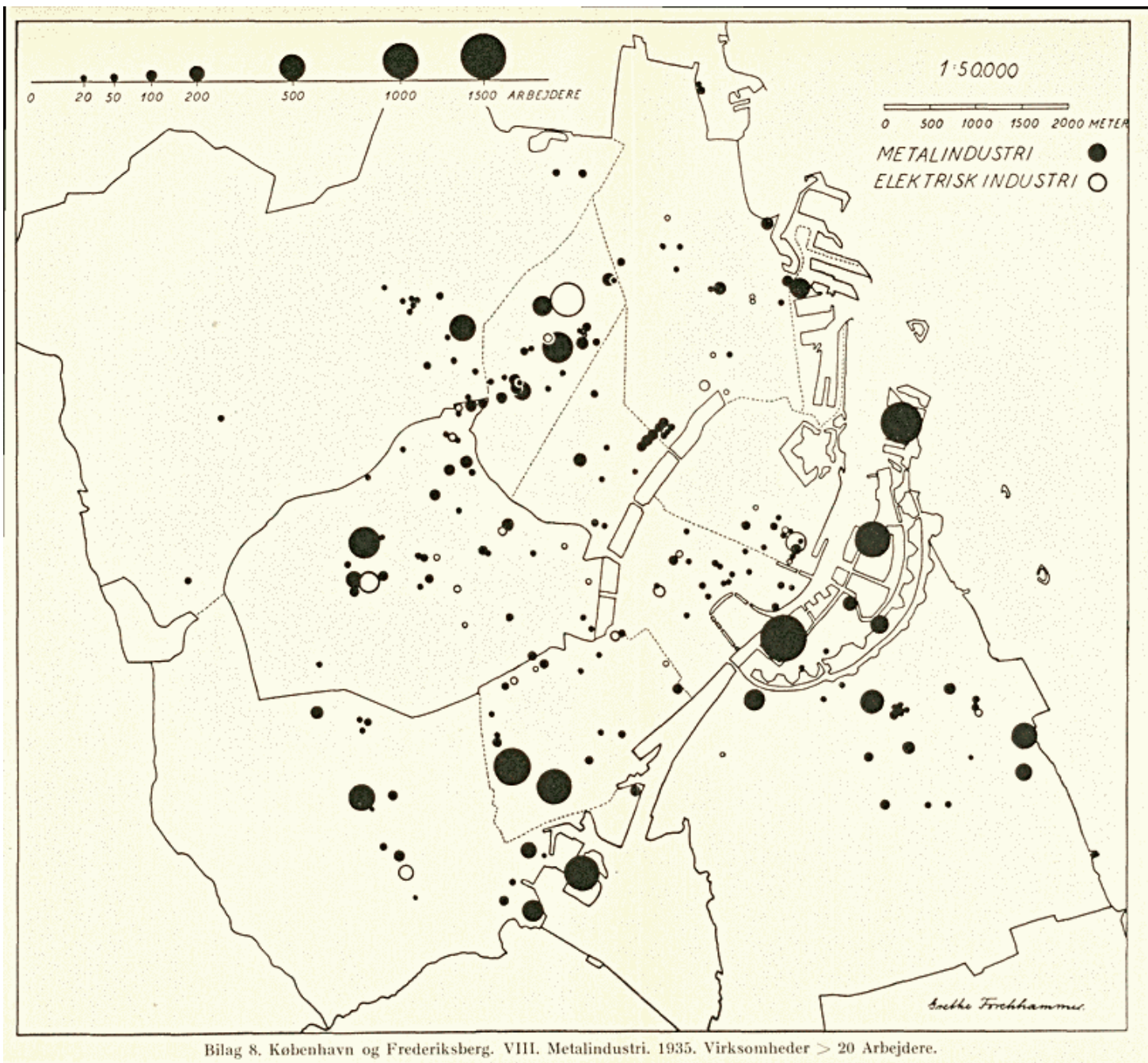
Bilag 5. København og Frederiksberg. V. Trævareindustri. 1935. Virksomheder > 20 Arbejdere.

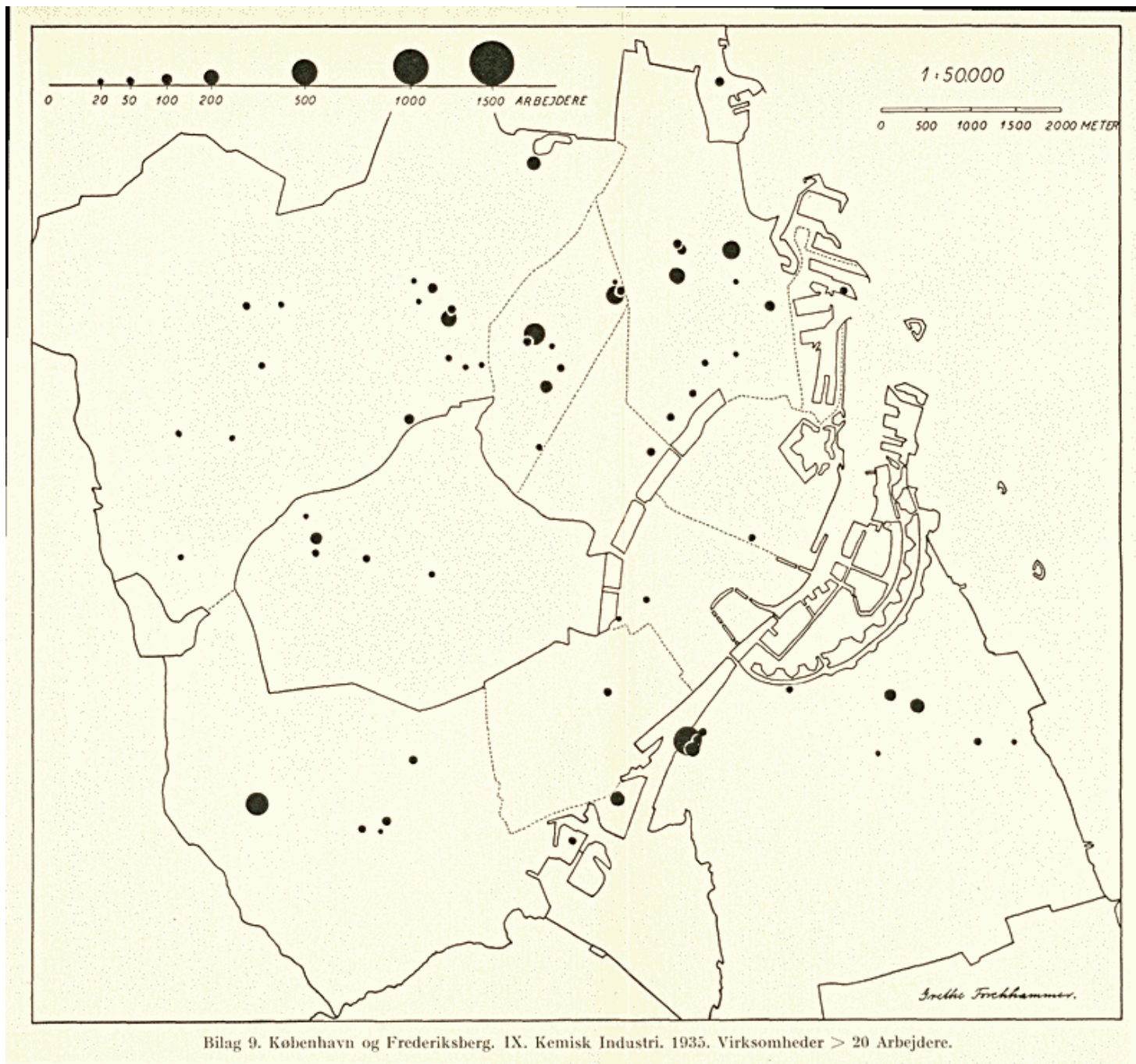
Bilag 6. København og Frederiksberg. VI. Læderindustri. 1935. Virksomheder > 20 Arbejdere.

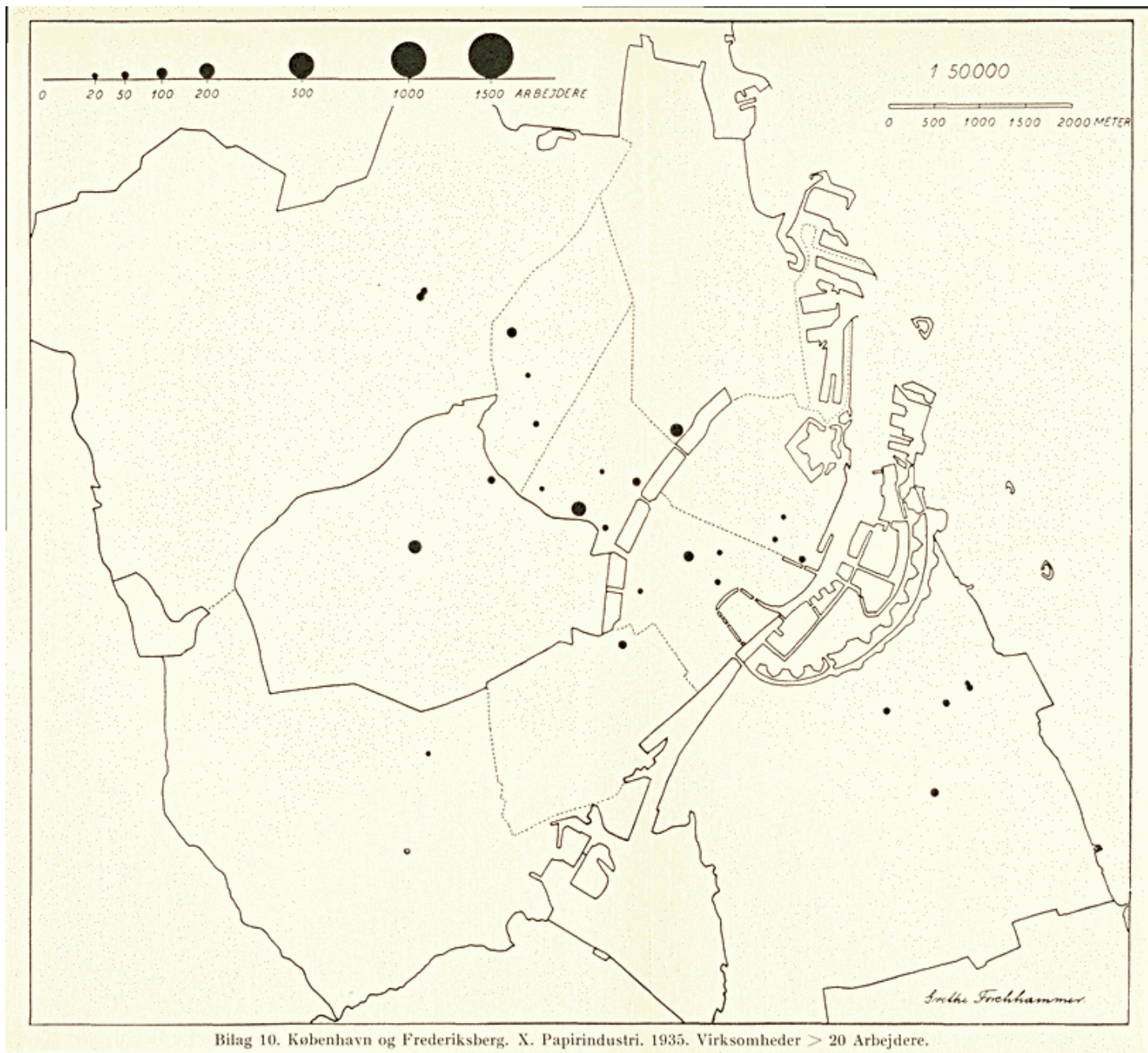
Bilag 7. København og Frederiksberg. VII. Sten-, Ler- og Glasindustri. 1935. Virksomheder > 20 Arbejdere.

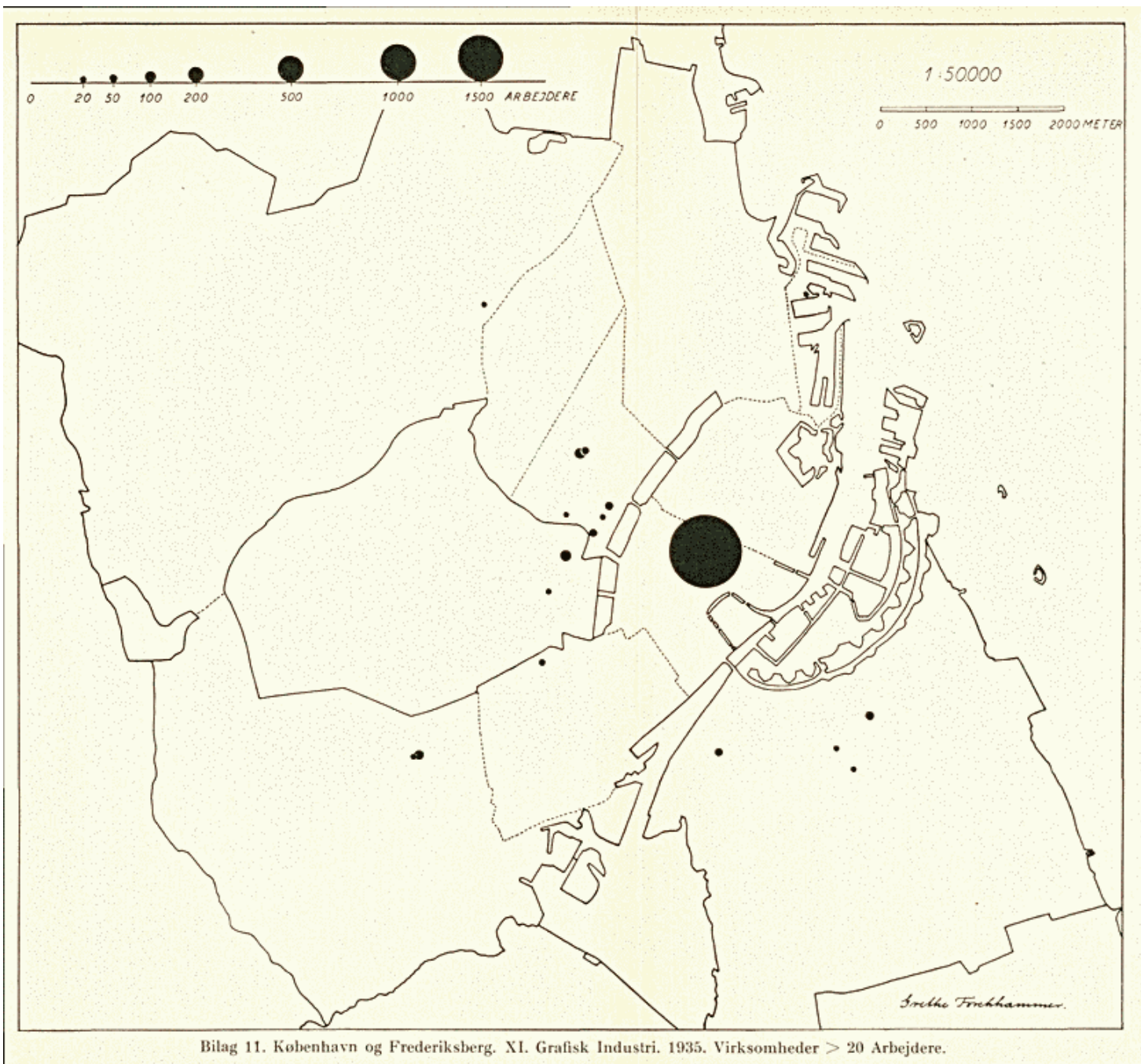
Bilag 8. København og Frederiksberg. VIII. Metalindustri. 1935. Virksomheder > 20 Arbejdere.

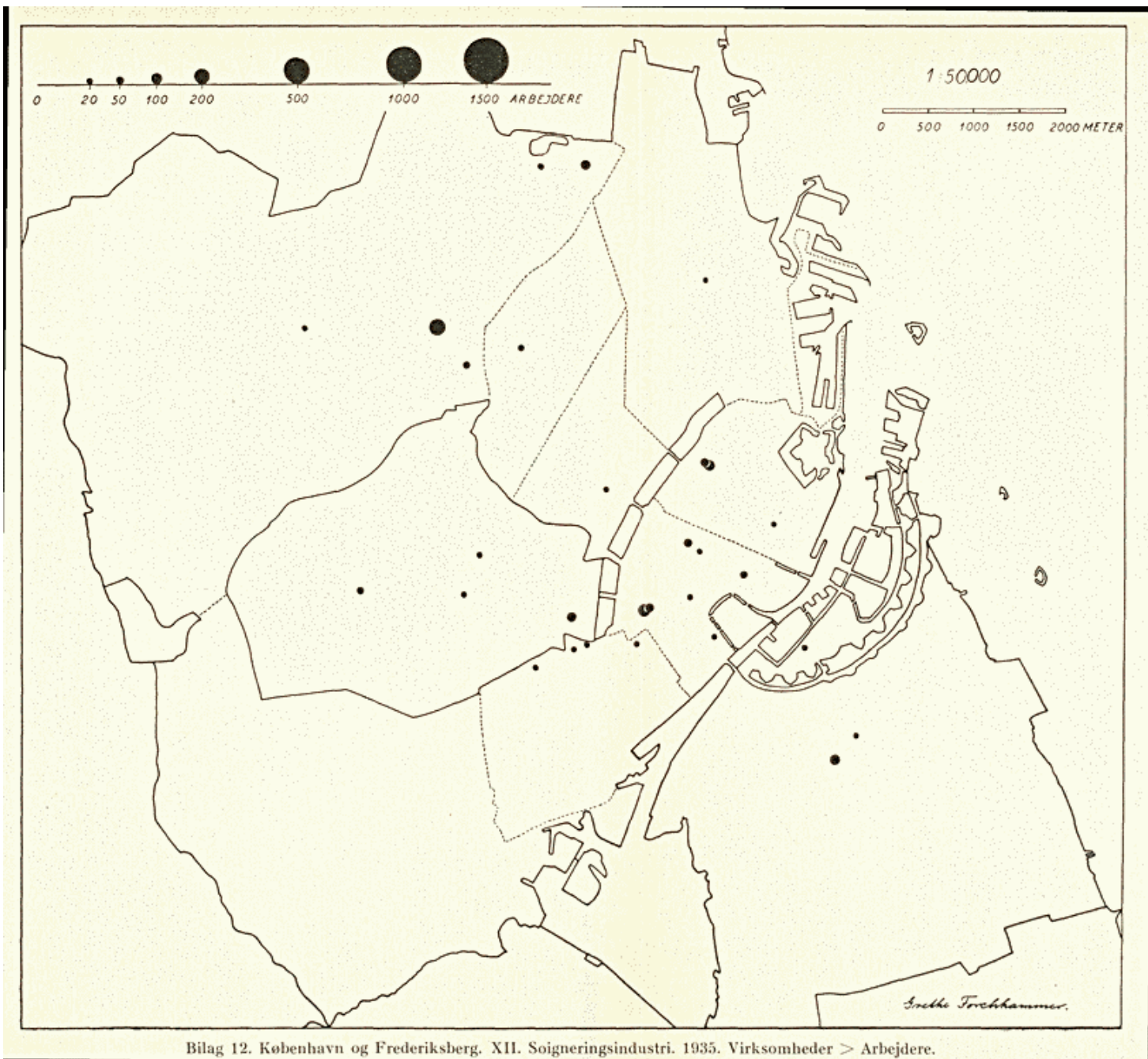
Bilag 9. København og Frederiksberg. IX. Kemisk Industri. 1935. Virksomheder > 20 Arbejdere.

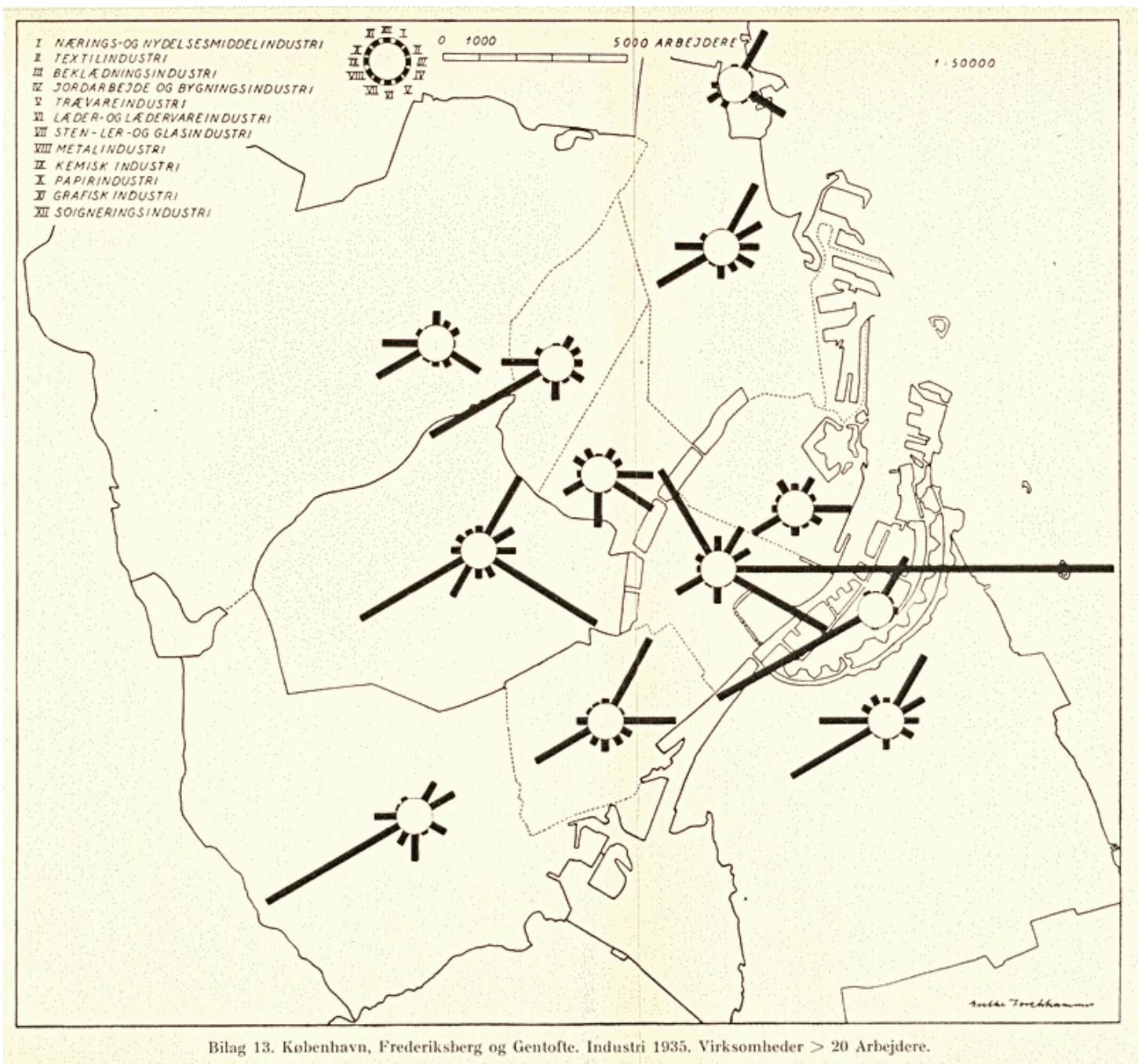
Bilag 10. København og Frederiksberg. X. Papirindustri. 1935. Virksomheder > 20 Arbejdere.

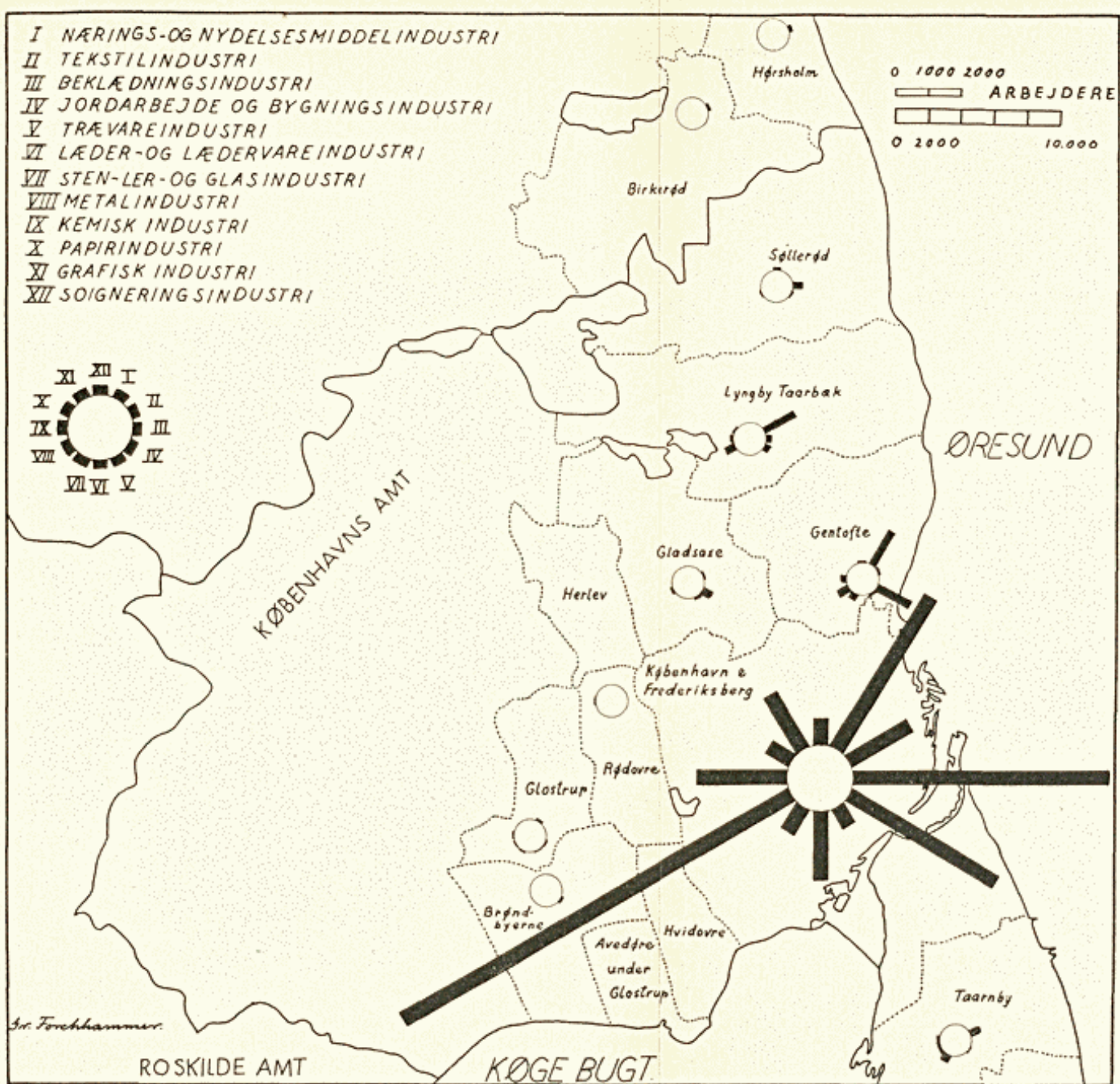
Bilag 11. København og Frederiksberg. XI. Grafisk Industri. 1935. Virksomheder > 20 Arbejdere.

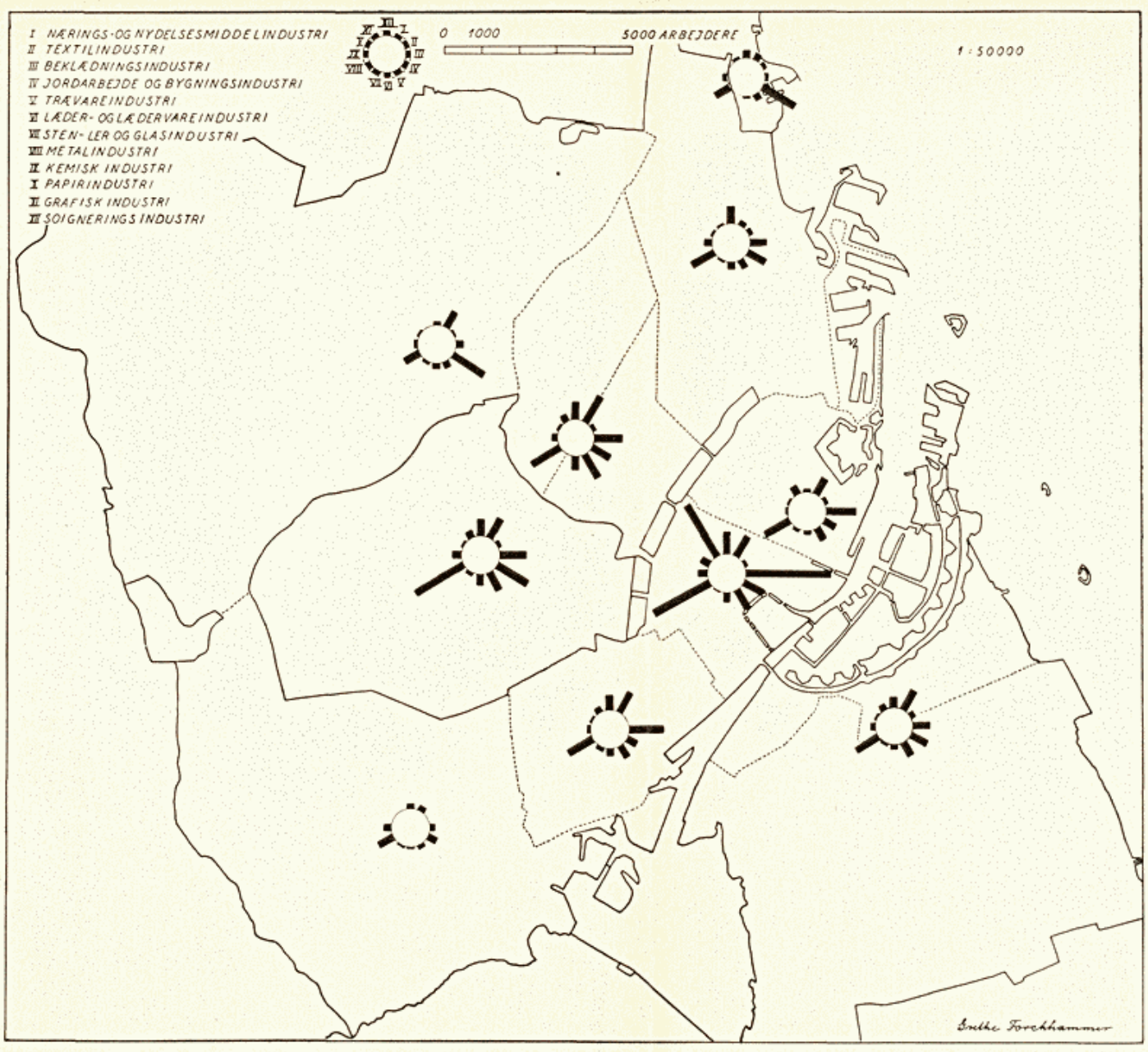
Bilag 12. København og Frederiksberg. XII. Soigneringsindustri. 1935. Virksomheder > Arbejdere.

Bilag 13. København, Frederiksberg og Gentofte. Industri 1935. Virksomheder > 20 Arbejdere.

Bilag 14. Storkøbenhavn's Industri. 1935. Virksomheder > 20 Arbejdere.

Bilag 15. København, Frederiksberg og Gentofte. Smaaindustri og Haandværk. 1935. Virksomheder 0—20 Arbejdere.

Byens historiske Udvikling er en Faktor af væsentlig Betydning for Fordelingen af Boligkvarterer og Industri.

De ifølge byplanmæssige Dispositioner skabte Industri-kvarterer bevirker en ganske overordentlig Stabilisering af Industriens Fordeling indenfor Bylegemet, samtidig med at Manglen paa Industri-arealer dog tvinger nye Industrier og Industrier, der staar for større Udvidelser, ud i Forstadskommunerne.

Ved Siden af den nævnte Stabilisering indenfor Industri-kvarterne maa stærkt understreges, at ogsaa udenfor disse *indebærer den een Gang anlagte Industri i sig selv et meget betydeligt konserverende Moment*, hvilket skyldes en Blanding af Tradition, Byggetilfældigheder og først og fremmest økonomiske Interesser; Industriens Bygninger er, som stadig fremhævet, i sig selv en vigtig Lokalisering-faktor med Virkning paa længere Sigt.

Med Undtagelse af Tilfælde, hvor særlige Omstændigheder gør sig gældende, vil formentlig derfor det her skitserede Billede af den Københavnske Industris Beliggenhed indenfor Bylegemet have Gyldighed en Aarrække frem i Tiden, suppleret i Yderzonerne med den Tilvækst, der maa forventes at finde Sted i Forstadskommunerne.

KORTBILAG

1. Københavns Kort ca. 1850.	
2. Hovedstadens ¹⁾ Nærings- og
Nydelsesmiddelindustri.	} Virksomheder
... 20 Arbejdere
3. --- Textilindustri.	
4. --- Beklædningsindustri.	
5. --- Trævareindustri.	
6. --- Læder- og Lædervareindustri.	
7. --- Sten-, Ler- og Glasindustri.	
8. --- Metalindustri.	
9. --- Kemisk Industri.	
10. --- Papirindustri.	
11. --- Grafiske Industri.	
12. --- Soigneringsindustri.	
13. Oversigtskort over Hovedstadens Industri, Virksomheder > 20 Arbejdere.	
14. Oversigtskort over Storkøbenhavns Industri, Virksomheder > 20 Arbejdere.	
15. Oversigtskort over Hovedstadens Smaaindustri og Haandværk, Virksomheder med 0-20 Arbejdere.	

¹⁾ Hovedstaden = København, Frederiksberg og Gentofte Kommuner. Kortene medtager af Gentofte dog kun den sydlige Del med Industriomraadet omkring Tuborg.

LITTERATUR

1. Ahlmann, H. W:son, Ekstedt, I., Jonsson, G., William Olsson, W.: Stockholms inre differentiering. Stockholm 1934.
2. Alkjær Ejler: Erhvervslivets Beliggenhedsproblemer. Københ. 1945.
3. Bestemmelser vedrørende Københavns Kommune. Udgivet af Københavns Kommune.
4. Byggeloven af 31. Marts 1939.
5. Byplanloven af 29. April 1938.
6. Byggelovstillæg af 16. Maj 1934.
7. Danmarks Statistik 1887. Bd. II, Industrien.
8. Erhvervstællingen 1935. Statistisk Departement. København 1935.
9. Forchhammer, Olaf: Byplan. København 1939.
10. Halberg, Henrik: Industriens Plads i Københavns Byplan. Bygge Forum 1939, Nr. 4.
11. Halberg, Henrik: Om Nødvendigheden af Industrikvarterer. Dansk Byplanlaboratoriums Aarsberetning 1934—36.
12. Hirsch, Julius: Abriss der Standortslehre. Leipzig 1927.
13. Humlum, Johannes: Danmarks Industri. København 1943.
14. Industri och Hantverk i Stockholm. Utredning verkställd inom Stockholms Stads Fastighetskontor 1937. Stadskollegiets Ullaatanden och Memorial 1938.
15. Nicolai Jonge: Københavns Beskrivelse Den hidtil utrykte Part. København 1945.
16. Jubilæumsskrifter fra Københavns større Industrivirksomheder.
17. C. Nyrop: Fredens Mølle. København 1905.
18. København. De indlemmede Distrikter. Byplanmæssig Udvikling 1901—41. Stadsingeniørens Direktorat 1942.
19. Københavns Kommunalkalender. København 1934.
20. København som Industriby. Stadsingeniørens Direktors Aarsberetning 1940—41.
21. Skade, H. N.: Danske industrielle Virksomheders Beliggenhed. Nationaløkonomisk Tidsskrift 3 Rk. 1927.
22. Statistisk Aarboeg for København, Frederiksberg og Gjentofte Kommuner 1936—37 og 1941.
23. Statistisk Maanedsskrift 1938, Nr. 9—11: Haandværks-, Industri- og Handelsvirksomheder i Hovedstaden og dens Forstadskommuner den 28. Maj 1935.
24. Sund, Tore och Isachsen, Fridjov: Bosteder och arbejdssteder i Oslo. Oslo 1942.
25. Udkast til byplanmæssig Redegørelse vedrørende Industrikvarteret i Valby, udsendt af Sæmmenslutningen af Virksomheder i Industrikvarter I. København 1945.
26. Weber, Alfred: Über den Standort der Industrien, Tübingen 1922.
27. William Olsson, W.: Huvuddragen av Stockholms geografiska utveckling 1850—1930. Stockholm 1937.
28. William-Olsson, W.: Stockholms framtida Utveckling. Stockholm 1941.